

Određivanje dijalektalne pripadnosti mjesnoga govora Vrhovca

Benković, Sanja

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:959232>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Sanja Benković

Određivanje dijalektalne pripadnosti mjesnoga govora Vrhovca

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2019.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Sanja Benković
Matični broj: 03030566855

Određivanje dijalektalne pripadnosti mjesnoga govora Vrhovca

(ZAVRŠNI RAD)

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentorica: dr. sc. Ivana Nežić

Rijeka, 18. rujna 2019.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam završni rad naslova *Određivanje dijalektalne pripadnosti mjesnoga govora Vrhovca* izradila samostalno pod mentorstvom dr. sc. Ivane Nežić.

U radu sam primijenila metodologiju znanstveno-istraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju završnoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke i teorije koje sam izravno ili parafrazirajući navela u završnom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Studentica

Potpis

Sanja Benković

Sadržaj

1. UVOD	1
1.1. O gradu Ozlju i njegovu geografskom položaju	1
1.2. Povijest grada Ozlja	2
1.3. Geografski smještaj Vrhovca	5
1.4. Stanovništvo Ozlja i Vrhovca	7
2. CILJ, METODOLOGIJA I ZADATCI RADA	8
3. DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA OZALJSKIH GOVORA	10
4. RAZLIKOVNI KRITERIJI ZA ODREĐIVANJE PRIPADNOSTI NARJEČJIMA	20
5. RAZLIKOVNI KRITERIJI ZA ODREĐIVANJE DIJALEKTALNE PRIPADNOSTI VRHOVAČKOGA GOVORA	22
5.1. FONOLOŠKE ZNAČAJKE	22
5.1.1. VOKALIZAM	22
5.1.2. KONSONANTIZAM.....	32
5.2. MORFOLOŠKE ZNAČAJKE	41
5.2.1. UPITNO-ODNOSNA ZAMJENICA KAJ ZA 'NEŽIVO'.....	41
5.2.2. IZJEDNAČAVANJE VOKATIVA I NOMINATIVA.....	42
5.2.3. IZJEDNAČAVANJE A jd. i G jd. IMENICA MUŠKOGA RODA ZA 'NEŽIVO'	43
5.2.4. INFINITIV I SUPIN	43
5.2.5. KRATKA MNOŽINA U IMENICAMA MUŠKOGA RODA	44
5.2.6. GRAMATIČKI MORFEM ZA GENITIV mn. IMENICA SVIH TRIJU RODOVA ..	44
5.2.7. GRAMATIČKI MORFEMI DLI mn. IMENICA SVIH TRIJU RODOVA	45
5.2.8. UJEDNAČAVANJE MORFEMA ZA 3.l.mn. PREZENTA GLAGOLA.....	47
6. ZAKLJUČAK.....	48
7. POPIS LITERATURE.....	50
8. SAŽETAK	52
9. PRILOG: OGLED MJESNOGA GOVORA VRHOVCA	54

1. UVOD

1.1. O gradu Ozlju i njegovu geografskom položaju

Ozalj je povijesni grad koji se nalazi na sjeverozapadu Karlovačke županije. Smješten je uz tok rijeke Kupe i njezina pritoka, rijeke Dobre. Osim što je mjesto velike povijesne važnosti, vrlo je specifično zbog svoje geografske raznolikosti. Naime, ono što krasi mali povijesni dragulj okolna su sela kojima je okružen i koja čine ovaj kraj još posebnijim i bogatijim.¹ Fascinirana prirodnim i jezičnim raskošima grada, odlučila sam se za pisanje ovoga završnog rada. Grad Ozalj sa svih strana omeđuju sljedeća naselja: Trg (jedno od najstarijih slobodnih sela te srednjovjekovno naselje koje do današnjih dana čuva dio stare tradicije), zatim Vivodina i Krašić, tu je i ljepota prirodnoga parka Žumberak, kao i naselja Kamanje, Jaškovo, Zorkovac, Grdun, Hrašće, Podbrežje, Zajačko Selo, Vrhovački Sopot, Grandić Breg, Ferenci, Škaljevica i na samom kraju Vrhovac, selo u kojem stanovnici gotovo svake kuće nose prezime motivirano nekim od starih seoskih zanata kojima se pojedina obitelj bavila.²

Ozalj zauzima površinu od 179,4 četvornih kilometara te je prostorno među srednje velikim lokalnim jedinicama Karlovačke županije. Geografska su obilježja ovoga kraja veoma zanimljiva zbog mnogobrojnih prirodnih ljepota, poput vivodinsko-vrhovačkoga vinogorja, širokih pokupskih ravnica te kompleksa Šljunčare koji se sastoji od devet jezera. Najviši su vrhovi ozaljskoga područja Vodenica s 537 m nadmorske visine i Sveta Gera s čak 1,178 m nadmorske visine.³

¹ Stergar 2010: 53.

² Više podataka o povijesti Vrhovca, kao i njegovoj tradiciji, bit će predstavljeno u nastavku ovoga rada.

³ Preuzeto s: <https://www.ozalj-tz.hr/hr/>.

Slika 1. Geografski položaj Ozlja

1.2. Povijest grada Ozlja

Ime Ozalj prvi se put spominje 1244. godine i najčešće se u povijesnom smislu povezuje u prvom redu uz velikane Zrinske i Frankopane, no arheološkim istraživanjem pronađeni su i raniji znakovi života na tom području koji datiraju nekoliko stoljeća prije toga.

Život u ozaljskom kraju započeo je vrlo rano, točnije, u 5. tisućljeću prije Krista. U Ozaljskoj špilji pronađeni su ostatci keramičkoga posuđa i kamenih predmeta. Jedan je od takvih tragova i zemunica u prirodnom udubljenju za koju je utvrđeno da je jedna od najstarijih nastamba u ovom dijelu Republike Hrvatske. Sljedeće je doba je 5./4. tisućljeće prije Krista, koje se nastavlja na prošlo, gore navedeno razdoblje i kad se počinje razvijati Lasinjska kultura s prepoznatljivim ostavštinama poput crno pečene keramike s jednostavnim geometrijskim motivima.⁴ Život davnih dana u Ozlju nije jenjavao već se

⁴ Stergar 2010: 17–18.

razvijao u skladu s nadolazećim vremenom. Od 1300. do 300. godine prije Krista područje je obilježila Kultura polja sa žarama koja je ime dobila prema skupinama predmeta ukopanih u grobovima iz toga razdoblja (nakit, alati, brončane posude). Rimsko razdoblje trajalo je od 3. do 6. stoljeća i karakterizira ga organiziran život u rimskim stambenim objektima. Nedugo zatim stambeni objekti pretvoreni su u sakralni sklop te se počelo širiti kršćanstvo.⁵ Tijekom srednjega vijeka ovaj je mali grad bio u posjedu najmoćnijih feudalnih obitelji tadašnje Hrvatske, već spomenutih Zrinskih i Frankopana te Babonića. Jedna od posljednjih slavnih ličnosti obitelji Frankopan bio je Bernandin, koji se istaknuo u gradnji i opremanju svojih kastela u borbi s Turcima (Ribnik i Ozalj). Frankopani su povezani s obitelji Zrinski od vjenčanja unuke Bernandina Frankopana, Katarine Frankopan, s Nikolom Šubićem Zrinskim. Taj se događaj smatra vrlo važnim za povijest Ozlja zbog nekadašnjih pravila o nasljeđivanju imanja, jer je to značilo da su Zrinski naslijedili imanje Frankopana.⁶ Dvor Zrinskih i Frankopana sagrađen je 1566. godine i danas je očuvan, a u njemu se nalazi zavičajni muzej s bogatom zbirkom arheoloških nalazaka iz samoga grada, ali i njegove okolice.⁷

Jedna od znamenitosti ozaljskoga kraja koja nije povezana s nekadašnjim njegovim vladarima, a izuzetno je oku privlačna, stara je Munjara, hidroelektrana koja svojim izgledom podsjeća na renesansni dvorac. Izgrađena je prije stotinjak godina te je i danas u uporabi, uz još jednu, novosagrađenu hidroelektranu, koja se nalazi s druge strane rijeke Kupe.⁸

Od velikih povijesnih ličnosti poput već spomenutih Zrinskih i Frankopana, neizostavna je poznata gluhonijema hrvatska slikarica Slava Raškaj. Specifična je po korištenju likovne tehnike akvarela te slikanju pejzaža grada Ozlja. Grob

⁵ Stergar 2010: 37–38.

⁶ Stergar 2010: 60–61.

⁷ Preuzeto s: www.ozalj-tz.hr/hr/.

⁸ Stergar 2010: 149.

slavne slikarice nalazi se na groblju pokraj crkve sv. Vida u Ozlju.⁹

Slika 2. Stari grad u Ozlju

Slika 3. Hidroelektrana Munjara

⁹ Stergar 2010: 131–132.

1.3. Geografski smještaj Vrhovca

Kao što je već ranije istaknuto, Vrhovac se nalazi na području grada Ozlja, a samo naselje sastoji se od četiriju dijelova: Škaljevice, Grandić Brega, Ferenaca i Zaluke. Smješten je sjeverozapadno od grada Ozlja i graniči s općinom Krašić, odnosno Zagrebačkom županijom. Vrhovac se nalazi na oko 200 metara nadmorske visine. Jednim dijelom ovo naselje ulazi u park prirode Žumberak – Samoborsko gorje, dok ga s druge strane omeđuje rijeka Kupa, koja kroza nj i protječe i tako dodatno obogaćuje krajolik. Brežuljkasti reljef ovoga kraja bio je pogodan preduvjet za bavljenje vinogradarstvom i voćarstvom koji u Vrhovcu imaju dugu tradiciju.¹⁰

Župna crkva svetoga Kuzme i Damjana, središte današnjega Vrhovca, prvi se put spominje 1334. godine kad je ovo mjesto nosilo ime *Jescho* (*Ješko*) prema prezimenu plemenitaške obitelji koja je ondje živjela. Sredinom 15. stoljeća u spisima se spominje ime *Werhowez* te je pod njime naselje poznato i danas.¹¹

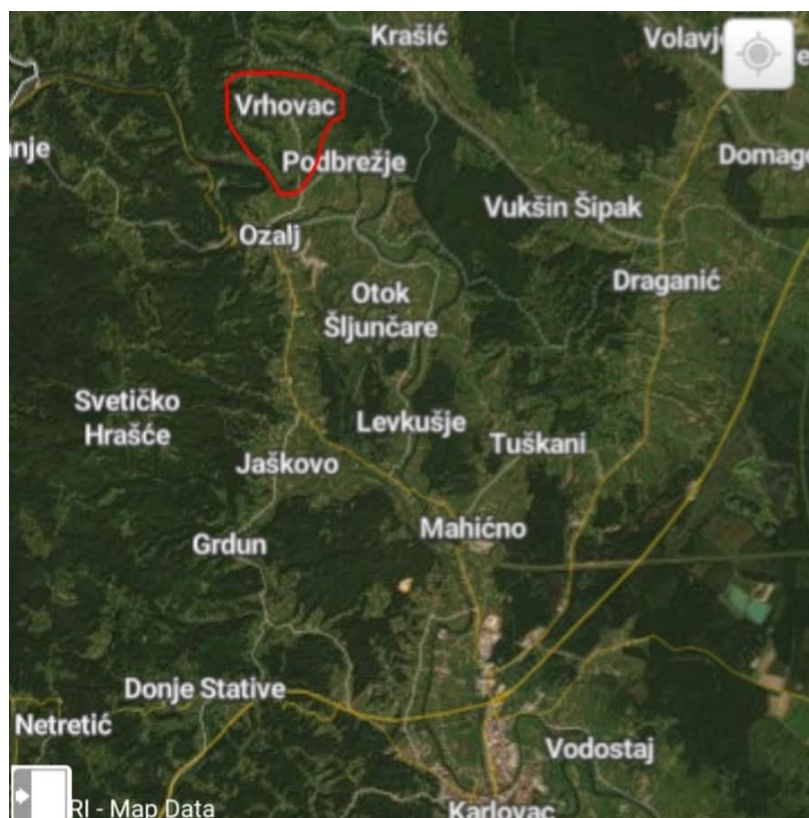
U Vrhovcu djeluje Područna osnovna škola Jurja Kamenara koja pripada upravi Osnovne škole Slave Raškaj iz Ozlja. Danas ovu područnu školu pohađa svega dvadesetak učenika, ali zanimljiva je zbog svoje duge povijesti. Dolaskom Jurja Kamenara, u čiju čast je škola i nazvana, započelo je opismenjavanje stanovništva u Vrhovcu koje je dotad najvećim dijelom bilo nepismeno. Prema govorenju starijih mještana, među kojima je bio i moj djed Janko Benković, na području su Vrhovca nekad djelovale čak tri škole sa svrhom opismenjavanja stanovništva, a sama današnja škola sagrađena je podosta kasnije. Upravo u ovom malom mjestu pokraj Ozlja rođen je Đuro

¹⁰ Preuzeto s: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Vrhovac>.

¹¹ Jančić 2011: 88.

Korbler (1873. – 1927.), jedan od hrvatskih klasičnih filologa, utemeljitelj moderne hrvatske neolatinistike.

Mještani su Vrhovca svjesni vrijednosti svoje duge povijesti i tradicije te se tako svake godine u Vrhovcu, kako bi se očuvali tradicijski običaji, održavaju Stare seoske igre tijekom kojih se prikazuju nekadašnji odjevni predmeti, narodne nošnje, dnevne obveze i radovi kojima se stanovništvo bavilo, igre i plesovi. Uz Kulturnoumjetničko društvo *Vrhovac*, važno je spomenuti i Sportsko društvo *Vrhovac* koje neprestano surađuje s Gradom Ozljem i pridonosi svomu matičnom naselju na svim razinama. Osim niza sportskih aktivnosti poput malonogometnih turnira te turnira u tenisu i stolnom tenisu, Udruga se bavi i očuvanjem prirode: organizatori su mnogobrojnih akcija čišćenja šuma te imaju odlagalište električnoga otpada.

Slika 4. Geografski položaj naselja Vrhovac u odnosu na Ozalj

1.4. Stanovništvo Ozlja i Vrhovca

Novo se naselje Ozalj počelo razvijati ispod zidina Staroga grada, a prema popisu stanovništva iz 2001. godine Grad Ozalj i njegova okolna naselja imali su oko 8,000 stanovnika.¹²

Što se tiče naselja Vrhovac, prema podacima iz 2001. godine, situacija je bila sljedeća: Ferenci su imali 65 stanovnika, Grandić Breg 47, Škaljevica 78, a Vrhovac zajedno sa Zalukom 327 stanovnika u 100 obiteljskih kućanstava.¹³ Stoga zaključujemo kako cijelo naselje Vrhovac, sveobuhvatno sa svojim pripadajućim selima, ima oko 500 stanovnika prema popisu stanovništva iz 2001. godine.

Stanovništvo Vrhovca, kao i većina stanovnika u ruralnim naseljima, nekad se bavilo stočarstvom, ratarstvom i voćarstvom, a posebice vinogradarstvom zbog povoljnih klimatskih i geomorfoloških obilježja. Podatci o nekadašnjem načinu života dobiveni su od starijih mještana Vrhovca, koji naglašavaju kako su sve aktivnosti kojima su se oni bavili, svega pedeset godina unatrag, svedene na minimum. Današnje stanovništvo uglavnom je zaposleno u sekundarnom, tercijarnom i kvartarnom sektoru, naselje je modernizirano i ljudi se uzgojem povrća i voća ponajviše bave za osobne potrebe. Izuzev povrtlarstva i voćarstva, neke mjesne obitelji nastavljaju tradiciju vinogradarstva koju su naslijedile od svojih predaka.

¹² Jančić 2011: 202.

¹³ Jančić 2011: 202.

2. CILJ, METODOLOGIJA I ZADATCI RADA

Za svoj završni rad odlučila sam odabrati temu povezanu uz jedan od mnogobrojnih zanimljivih govora ozaljskoga područja. Poticaj za to bio je obvezni kolegij *Uvod u dijalektologiju hrvatskoga jezika* na Preddiplomskom studiju hrvatskoga jezika i književnosti na kojem sam imala priliku čuti mnogobrojne naše organske idiome i vidjeti velik broj radova koji se njima bavio, što me ponukalo da se zamislim nad govorom vlastitoga rodnog naselja i upustim u njegovo istraživanje.

Ozaljsko je područje prostor na kojemu su se kroz stoljeća naše povijesti „sudarala“ sva tri današnja hrvatska narječja: štokavsko, čakavsko i kajkavsko. Iako su ozaljski govori bili predmetom ranijih dijalektoloških istraživanja, posljednja su od njih provedena prije gotovo 30 godina i, s obzirom na tijek jezičnih mijena, svakako je korisno ponovno ih istražiti i ustvrditi kakvo je jezično stanju u njima danas. Mjesni govor Vrhovca bio je djelomično uključivan u neka ranija istraživanja, a ovim će se radom pokušati odrediti njegova dijalektalna pripadnost u ovom trenutku. Budući da su u literaturi govori ozaljskoga tipa različito klasificirani: i kao dio kajkavskoga narječja, i kao dio čakavskoga ikavsko-ekavskog dijalekta, i kao mješoviti ili prijelazni tip kajkavsko-čakavskih govora, cilj je ovoga završnog rada pokušaj klasifikacije mjesnoga govora Vrhovca u sustave višega ranga: narječje i dijalekt.

Za istraživanje i opis mjesnoga govora Vrhovca snimljen je zvučni zapis ogleđa govora. Ispitanik je bila Zlata Tkalac, rođena 1941. godine, izvorna govornica ovoga mjesnoga govora, a ujedno kandidatkinja koja je idealna za istraživanje ovoga tipa: cijeli je život provela u svom rodnom kraju, nema preveliko formalno obrazovanje (završila je osam razreda osnovne škole), a njezin je suprug, moj djed, također rodom iz Vrhovca. U njenu govoru doista ima minimalno utjecaja drugih idioma, bilo onih organskih, bilo standardnoga

hrvatskog jezika. Zvučni je zapis ogleđa govora snimljen 1. srpnja 2019. godine mobilnim telefonom, nakon čega je napravljena njegova transkripcija: tekst je zapisan i dijelom akcentuiran. Zatim se pristupilo obradbi prikupljene građe, pri čemu se za dijalektalnu klasifikaciju mjesnoga govora Vrhovca primijenila teorija razlikovnosti, odnosno izdvojeni su primjeri određenih jezičnih značajki različita razlikovnoga ranga – alijeteti i alteriteti. Pritom je konzultirana odgovarajuća stručna literatura, kako ona koja uključuje dosadašnja istraživanja ozaljskih govora, tako i opća hrvatska dijalektološka literatura o pojedinim narječjima, ponajviše kajkavskom i čakavskom.

3. DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA OZALJSKIH GOVORA

Ozaljski su govori privukli pažnju kako starijih hrvatskih jezikoslovaca, kao što su Rudolf Strohal, Antun Mažuranić i Vatroslav Jagić, tako i nekih hrvatskih dijalektologa u drugoj polovici 20. stoljeća, poput Stjepka Težaka, Dalibora Brozovića i Ive Lukežić,

Strohal, Mažuranić i Jagić, prema navodu Stjepka Težaka u knjizi *Ozaljski govor* iz 1981., ozaljsko područje prema njegovu geografskom prostiranju uključuju u čakavsko narječje. Osim ove činjenice, S. Težak ne donosi druge podatke o istraživanjima samih ozaljskih govora koje su proveli stariji jezikoslovci, stoga ćemo se i ovdje ograničiti samo na tu odrednicu.

Stjepan Ivšić svomu djelu *Jezik Hrvata kajkavaca* iz 1936. godine prilaže kartu s prikazom kajkavskih akcenatskih tipova, odnosno s klasifikacijom kajkavskih govora u određene skupine i podskupine, koja je provedena na temelju akcenatskih kriterija.¹⁴ S. Ivšić sve je kajkavske govore razvrstao u ukupno četiri grupe, a u toj je podjeli i prikazu na pripadajućoj karti Ozalj uključen u prvi tip govora, odnosno zagorsko-međimurske govore, s prvim tipom akcentuacije.¹⁵

Do današnjega su dana najtemeljitiji i najopsežniji radovi o ozaljskim govorima oni koje je napisao Stjepko Težak, hrvatski jezikoslovac rodom iz Ozlja. Njegovu privrženost istraživanju ozaljskih govora najbolje opisuje sljedeći citat: *Govor navedenih sela proučavao sam u toku posljednjih 30 godina. Nazvao sam ga ozaljskim jer je Ozalj zemljopisno, upravno, političko, kulturno, gospodarsko i povijesno središte tih sela. Razumije se, ima i razlika u govoru unutar određenog okvira, ali one su sitne i malobrojne te ne narušuju jedinstvenost glasovnog, akcenatskog, morfološkog ili sintaktičkog sustava i ne*

¹⁴ Ivšić 1996: 79.

¹⁵ Ivšić 1996: 80.

*umanjuju onaj ukupni akustični dojam zbog kojega govor nabrojenih sela smatram jedinstvenim, jer osjećaj jezične srodnosti ne upravlja se prema pojedinim točkama komparativne gramatike, već prema ukupnom dojmu svih pojava jezične, kulturne i čak političke prirode.*¹⁶

Stjepko Težak nastojao je nabrojati sve mjesne govore koje je uključio u ozaljske. Naravno, svaki govor ozaljskoga kraja nije drastično drugačiji od drugoga, ali veće promjene uočljive su već u istočnim i zapadnim selima oko Grada Ozlja, stoga su upravo ta naselja zanimljiva za istraživanje. Navest ćemo citat koji predočava koje je sve govore S. Težak ubrojio u ozaljske: *Pripadajuća sela navedenom idiomu su: Podgraj (Pograje), Gorščaki (Gorščaki), Lukšići (Lukšićko Selo), Soldātići (Soldatićevoc), Boševac (Bošefci), Donji Oštri Vrh (Dolička Draga), Vini Vrh (Vini Vrh), Novaki (Novaki), Dvorišće (Dvoriše), Fratrovac (Fratrofc), Goli Vrh (Goli Vrh) i Ilovac (Jilofci) na desnoj obali Kupe te Požun (Požun), Sopot (Sopot), Zajačko Selo (Zaječko Selo), Podbrežje (Pobriže), Vrhovac (Vrhofci), Škaljevica (Škalevica), Grandići (Grandički Brik), Ferenci (Ferfnci) i Zaluka (Zaluka) na lijevoj obali te rijeke. Zanimarivši neke sitnije, uglavnom leksičke, a tek tu i tamo akcenatske razlike, u ozaljski bi se govor mogli svrstati i govori ovih sela na desnoj obali Kupe: Slapno (Slapno), Mali Erjavec (Hrjafci), Levkuše (Lekuše), Jaškovo (Jaškovo), Gornje Pokuplje (Gornje Pokuplje), Veliki Erjavec (Svetice), Breznik (Briznik), Gornji Oštri Vrh (Oštri Vrh), Polica (Polica), Bratovanci (Bratovanci) i Rujevo (Rojevo). To su sela na lijevoj i desnoj strani sjeveroistočne izbočine luka rijeke Kupe, brdskog su tipa, izuzevši Zajačko Selo, Podbrežje i Levkuše, i uglavnom malena (većinom dvadesetak do tridesetak kuća). Najveća su Podbrežje, Fratrovac, Vrhovac i Podgraj (koji sve više postaje sastavni dio Ozlja).*¹⁷

¹⁶ Težak 1981: 207.

¹⁷ Težak 1981: 203.

S. Težak u raspravi *Ozaljski govor* sve je ozaljske govore podijelio u tri tipa: požunski, u koji se ubrajaju govori mjesta Požun, Goli Vrh, Fratrovac, Novaki, Dvorišće, Unovac, Vini Vrh i Donji Oštri Vrh; zatim podgrajski tip s mjesnim govorima Podgraja, Lukšića, Soldatića i Gorščaka; i podbreški tip u koji ulaze govori Podbrežja, Sopota, Zajačkoga Sela, Škaljevice, Ferenaca, Grandić Brega i Vrhovca (koji je za ovaj završni rad ujedno i najvažniji). U istom je svom djelu S. Težak opisao mnogobrojne jezične značajke ozaljskih govora, obuhvativši gotovo sve jezične razine: fonološku, morfološku, rječotvornu, sintaktičku, pa i leksičku.

Njegova rasprava uključuje dakle poglavlja o vokalizmu (gdje se detaljno bavi vokalskim inventarom i distribucijom), o konsonantizmu (inventaru i distribuciji), o refleksima nekadašnjih glasova (jata, nazala, vokalnih *r* i *l*, dočelnoga *-l*, palatalnoga *r'*) te o glasovnim mijenama koje je zabilježio. Posebnu je pozornost posvetio i akcentuaciji ovih govora, prikazavši i njihov inventar i distribuciju, s posebnim osvrtom na tzv. kanovački naglasak. U opisu morfološkoga sustava precizno su obrađene deklinacija imenica, pridjeva, zamjenica i brojeva, a predstavljen je i detaljan prikaz glagolskih oblika. Rječotvorne su teme tvorba imenica, pridjeva i glagola, a na sintaktičkom su planu obuhvaćene sintaksa rečenice, sintaksa glagolskih oblika, sintaksa padeža te sintaksa ostalih vrsta riječi. Raspravi je pridodano i 14 tekstovnih priloga te pripadajući rječnik ozaljskih govora koji obasiže 80-ak stranica.¹⁸ U rječnik su uključene riječi karakteristične za cijelo ozaljsko govorno područje s okolicom, a u njega su uvrštene i tuđice, odnosno riječi stranoga podrijetla koje su kroz povijest ulazile u te organske idiome te tako ostavile trag o povijesnim mijenama koje su se kroz stoljeća događale u ovom dijelu današnje Republike Hrvatske. S. Težak svoj rad o ozaljskim govorima završava poglavljem o njihovoj dijalekatskoj pripadnosti. Prema njegovim riječima, ako je nekada i

¹⁸ https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=301038.

bilo više elemenata koji su navodili na trag o čakavštini u ozaljskom govoru, kasniji utjecaji i miješanje stanovništva svakako su izmijenili strukturu te je Ozalj opravdano označen kao područje kajkavskoga narječja. Kako ne bismo ovom tvrdnjom u potpunosti zanijekali postojanje čakavskih elemenata u ozaljskim govorima, moramo istaknuti da i sam S. Težak ozaljske govore opisuje kao kajkavsko-čakavske.

Dalibor Brozović i Pavle Ivić u enciklopedijskom članku *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski* iz 1988. godine ovako određuju rasprostiranje čakavskoga narječja: *Čakavsko narječje je nastalo na zemljištu srednjovjekovne Hrvatske i ponekim obližnjim predjelima, kajkavsko u Panonskoj Hrvatskoj, a štokavsko prvenstveno na području srednjovjekovne srpske države i u susjednim oblastima. (...) Drugo je kopneno čakavsko područje u unutrašnjosti. Tu je prvo uzak i isprekidan čakavski pojas koji od zaleđa Hrvatskoga primorja vodi prema gornjim tokovima Dobre i Mrežnice (južnih pritoka Kupe), a odatle se jedan krak produžuje prema Kupi do blizine Karlovca, a drugi se pak spušta do Oštarija Sjeverno od Kupe, u Žumberku, nalazi se mala skupina čakavskog naselja oko Jurkova Sela, nepovezana s južnijima. Svi su ti kopnjeni govori pod jakim utjecajem kajkavsko goranskih i(li) specifičnih ozaljskih prigorskih govora (Pokuplje).*¹⁹ Prema ovom navodu ozaljsko područje geografski pripada u čakavsko i u kajkavsko narječje. Pripadnost čakavskom narječju D. Brozović potvrđuje kartografskim prikazom rasprostiranja čakavskoga narječja, odnosno njegovih dijalekata, gdje je ozaljsko područje označeno kao dio srednjočakavskoga dijalekta. Na drugom mjestu u istom članku, ali u dijelu o kajkavskom narječju, D. Brozović piše: *U prigorskom dijalektu akcentuacija je slična zagorsko-međimurskoj. Ozaljski tip zauzima posebno mjesto, u njemu je uz općenito kajkavsko dijalektni tip*

¹⁹ Brozović – Ivić 1988: 56, 81.

*raspored ikavskih i ekavskih refleksa kao u srednjočakavskom dijalektu. Glasovi t' i d' i skupovi št', žd' daju ć i j, š i ž (noć, meja, kļęša: kliješta, možani).*²⁰

Ozaljskim se govorima bavila i Iva Lukežić u svojoj monografiji o čakavskom ikavsko-ekavskom dijalektu iz 1990. godine. Za Ozalj i Vrhovac ona ustvrđuje da pripadaju području koje definira kao pokupsko, prikupsko i žumberačko, koje je većim dijelom kajkavsko, ali s ikavsko-ekavskim refleksom jata prema pravilu Jakubinskoga i Meyera. Ozaljske govore uključuje u skupinu koja odudara od središnjih kajkavskih govora svojim dvojakim odrazom jata (čakavskim, prema pravilu Jakubinskoga i Meyera) te dvojakim odrazom starojezičnoga poluglasa, pri čemu je dugi *ə > a (npr. *dan, igal G mn.*), a kratki je *ə neizmijenjen (npr. *dobər, mačək*).²¹

Kada piše o inventaru akcenatskih sustava govora ikavsko-ekavskoga čakavskog dijalekta, I. Lukežić navodi da se u govorima ozaljskoga kraja, osim kratkosilaznoga i dugosilaznog akcenta, detektira i treća naglasna jedinica uzlazne akcentuacije: *Na potezu od gorskokotarskog mjesta Jablana, preko dugoreških i karlovačkih govora do Ozlja, te južnije u govorima ogulinsko-oštarijsko-zagorskog tipa i govorima iseljenim s ovog područja, upravo: u sjevernoj i središnjoj kontinentalnoj zoni starog ikavsko-ekavskog područja, u govorima s novijim i novim akcenatskim sustavom bilježi dugi uzlazni akcent s ravnomjerno rastućom intonacijom. Zbog takve intonacije i zbog toga što se realizira na novim pozicijama na kojima je silina prenesena na prednaglasnu duljinu, a u nekim govorima i na prednaglasnu kraćinu, taj se akcent najčešće uspoređuje s novoštokavskim dugim uzlaznim akcentom, i naziva se štokavoidnim.*²²

²⁰ Brozović – Ivić 1988: 93.

²¹ Lukežić 2012: 261.

²² Lukežić 1990: 38.

Nadalje, I. Lukežić ozaljske govore uvrštava među one koje karakterizira noviji akcenatski sustav, a koji se pojavljuje nakon sustavne izmjene staroga akcenatskog mjesta.²³ *U ozaljskim govorima i u govoru Jezerina prije novog pomaka siline po pravilu C₁ nije bilo intonacijskih opozicija, pa su uoči pomaka bili stariji dvoakcenatski. Novim se pomakom i na prednaglasnoj duljini i na prednaglasnoj kraćini realizira „štokavoidni“ akut, pa su ti govori danas noviji troakcenatski s „kanovačkim“ akcentom.*²⁴

U poglavlju o duljenjima kratkoga akcenta I. Lukežić izdvaja četiri vrste takvoga duljenja: u slogu zatvorenu sonantom, u slogu zatvorenu šumnim konsonantom, u unutrašnjem otvorenu slogu te „kanovačko“ duljenje.²⁵ *„Kanovačko“ duljenje javlja se u govorima sa sustavnim prijenosom siline na prednaglasnu kraćinu, pri čemu se na tim novim distribucijskim mjestima siline realizira akcent uzlazne intonacije. U svim ikavsko-ekavskim govorima s takvim duljenjem na mjesu se prednaglasne kraćine realizira „štokavoidni“ akut.*²⁶ Iako je I. Lukežić potvrdila da se u ozaljskim govorima pojavljuju sva četiri tipa duljenja kratkoga akcenta, veoma su zanimljivi primjeri kojima se ovjerava ova posljednja vrsta duljenja („kanovačko“) u svim trima tipovima ozaljskih govora (prema podjeli S. Težaka): u podgrajskom (*čóvik, médvid, órih, pótok, kóza*), u podbreškom (*žéna, vóda, kópali, nósi, vúdri*) te u požunskom tipu (*kópal, péčem, kúne, nápije, réci*).²⁷

Govoreći o odnosnima unutar sistema ikavsko-ekavskih čakavskih govora, I. Lukežić navodi da postoji zajednički identitet koji opravdava njihovo izdvajanje u zaseban dijalekt unutar čakavskoga narječja. Ista autorica unutar ikavsko-ekavskoga dijalekta razlikuje tri njegove teritorijalno-jezične

²³ Lukežić 1990: 53.

²⁴ Lukežić 1990: 56.

²⁵ Lukežić 1990: 66–77.

²⁶ Lukežić 1990: 77.

²⁷ Lukežić 1990: 77.

podcjeline, odnosno poddijalekta: primorski, kontinentalni i rubni.²⁸ Ozaljski govori, s obzirom na svoj geografski položaj, ali i jezična obilježja, pripadaju kontinentalnom poddijalektu. *Kontinentalni poddijalekt ikavsko-ekavskog dijalekta zauzima teritorij istočnog gorskokotarskog areala, pet naselja od Jablana do Presike, i nastavlja se u govorima bosiljevskih sela, obuhvaća sve ikavsko-ekavske govore duž toka rijeke Kupe do utoka Korane u Kupu i tokom Korane te govore sjeverno od luka Kupe i govore južno od označenog prostora uz tok Dobre i Mrežnice. Ovom poddijalektu pripadaju i govori uz jugozapadni rub čakavskih ličkih govora: Kuterevo, Rudinka, Goljak i Selišće.*²⁹ Opisujući pojedine poddijalekte ikavsko-ekavskoga dijalekta, pa tako i kontinentalni, I. Lukežić izdvaja osamnaest jezičnih osobitosti, od kojih je dvanaest fonološko-fonetske, a šest morfološke naravi. O kontinentalnom poddijalektu donosi sljedeći zaključak: *Govori kontinentalnog poddijalekta ikavsko-ekavskog dijalekta obilježeni su evolutivnim procesima u kojima dominira usmjerenost na ekstremnu akcenatsku evoluciju i na morfološki plan pa se promjene očituju kao ekstremne ekstenzivne inovacije u odnosu na ishodišni sustav.*³⁰

Mijo Lončarić u knjizi *Kajkavsko narječje* iz 1996. proučava mnogobrojne jezične značajke kajkavskoga narječja na razini prozodije, vokalizma, konsonantizma, morfologije, sintakse te leksika. Za ovaj su završni rad u prvom redu važna poglavlja u kojima se M. Lončarić bavi kajkavskim vokalizmom i konsonantizmom jer se u njima nalaze podatci koji se izravno odnose na ozaljske govore. Opisujući kajkavski vokalizam, M. Lončarić izdvaja dvanaest njegovih tipova i pritom ozaljske govore uvrštava u sedmi tip. Navodi da se u nekim govorima *Plješivičkoga prigorja, Žumberka i Pokuplja dobiva šestočlani vokalizam sa šva: ə. Razlika je između dva tipa vokalizma u sudbini jata – u jednim govorima jednači se s e (< e = ɛ, 21), a u drugim s i (22). Može se*

²⁸ Lukežić 1990: 105.

²⁹ Lukežić 1990: 108.

³⁰ Lukežić 1990: 111.

pretpostaviti da je ikavizam tu i stariji. U nekima od tih ikavskih govora ima i ekavskih zamjena, dakle ikavsko-ekavskih elemenata po Jakubinskom.³¹ Dalje u knjizi, kada donosi pregled razvoja vokalizama u kajkavskim govorima, ozaljsko područje definira kao posebnu 22. skupinu u kojoj je $\check{e} = i$, a vokalski se sustav sastoji od sljedećih jedinica: $i, e, \text{\textcircled{a}}, a, o, u, r$.³² Osim na ovim mjestima, ozaljski se govori spominju i kod specifična razvoja skupova st' i zd' : *Na jugozapadu kajkavskoga područja na mjestu skupova st' i zd' danas su \acute{s} i \acute{z} . Kako su paralelnim razvojem dobivene nove jedinice u suglasničkom sustavu, pretpostavljam da je tu otpočetak razvoj skupova st' i zd' bio paralelan. Može se uzeti da su ti skupovi vrlo rano prešli u st' i zd' pa onda u $\acute{s}\acute{c}$ i $\acute{z}\acute{z}$. Međutim, moguće je, a možda i vjerojatnije, da su st' i zd' tu (na JZ) prešli u $\acute{s}\acute{c}$ i $\acute{z}\acute{z}$ isto kada i t' u \acute{c} , a d' u j . (Obično se za sličan razvoj izvodi kao st' , zd' najprije prelaze u $\acute{s}\acute{c}$ i $\acute{z}\acute{z}$, a onda jednačenjem po mjestu izgovora u $\acute{s}\acute{c}$ i $\acute{z}\acute{z}$.) Međutim, fonetski je takav razvoj manje vjerojatan. Pretpostavljam da s i z u tim skupovima prelaze u \acute{s} i \acute{z} odmah čim se nađu ispred \acute{c} i \acute{z} , tj. u istom trenutku kada se pojave palatalne afrikate.*³³

M. Lončarić svojoj knjizi prilaže i kartografski prikaz kajkavskoga narječja s podjelom na dijalekte, na kojem je Ozalj uvršten u plješivičko-prigorski dijalekt, ali taj je prostor također i posebno označen kao područje s miješanjem čakavskih i kajkavskih osobina, iz čega se može zaključiti da ovaj autor ozaljske govore smatra čakavsko-kajkavskima.

Posljednje zabilježeno istraživanje govora Vrhovca nalazimo u diplomskom radu *Dijalektološka analiza rukopisne zbirke Đure Kamenara* obranjenom na Hrvatskim studijima u Zagrebu 2017. godine. Iz samoga je naslova rada vidljivo da autorica Mihovila Marinčić, pod mentorstvom izv. prof. dr. sc. Sanje Vulić, u radu analizira pjesničku zbirku Đure (Jurja)

³¹ Lončarić 1996: 73

³² Lončarić 1996: 83.

³³ Lončarić 1996: 89.

Kamenara, i to s dijalektološkoga aspekta. Đuro Kamenar odigrao je veoma bitnu ulogu u povijesti Vrhovca, a njegovu važnost za naselje Vrhovac najbolje opisuje sljedeći citat: *Đuro Kamenar je već u svoje doba shvatio važnost očuvanja jezika i kulture te se odlučio na sastavljanje svoga rukopisa. Njegovo nam djelo ne donosi samo jezične činjenice i primjere, već kompletan doživljaj života u njegovu selu i okolici, sliku mentaliteta ljudi te njihove živote općenito. Posebno je ipak zanimljiv jezik skupljenih pjesama jer su ih ispjevali tadašnji izvorni govornici. Pokazuju prirodnu mješavinu narječja i stvaranje idioma koji danas nažalost ima sve manji broj govornika. Može se zaključiti kako je cijela obitelj Kamenar bila izrazito bitna za kulturni razvoj i napredak Vrhovca i okolice, kako su se zalagali za očuvanje baštine, ali i boljitak ljudi, a poseban doprinos je dao upravo Đuro Kamenar čija je zbirka pravo narodno blago.*³⁴

Zbirka Đure (Jurja) Kamenara polazišna je točka istraživanja kojim se bavila M. Marinčić. Naime, Đ. Kamenar sakupljao je narodno blago te na taj način ostavio pisani trag o kulturi, običajima i životu mještana Vrhovca. Osim toga, iz njegova je zapisa moguće iščitati i neke jezične značajke mjesnoga govora Vrhovca koji je, prema riječima M. Marinčić, specifičan po čakavskom ikavsko-ekavskom refleksu jata.³⁵ Vrhovački govor ova autorica opisuje kao spoj čakavskih i kajkavskih elemenata, ali ističe važnost upitno-odnosne zamjenice *kaj* kao glavne karakteristike vrhovačkoga govora. Poznato je da upitno-odnosna zamjenica *kaj* pripada jezičnim činjenicama najvišega razlikovnog ranga za određivanje pripadnosti kajkavskom narječju, stoga mjesni govor Vrhovca većim dijelom pripada kajkavskom narječju, ali s nekim elementima čakavštine. M. Marinčić u svom radu analizira i kajkavizme koji su specifični za vrhovačko govorno područje, a koje njegovi govornici i dalje rabe,

³⁴ <https://repozitorij.hrstud.unizg.hr/islandora/object/hrstud%3A1220/datastream/PDF/view>.

³⁵ <https://repozitorij.hrstud.unizg.hr/islandora/object/hrstud%3A1220/datastream/PDF/view>.

te prilaže kratak rječnik lokalnih riječi koje su navedene u radu, odnosno zbirci pjesama Đ. Kamenara.

4. RAZLIKOVNI KRITERIJI ZA ODREĐIVANJE PRIPADNOSTI NARJEČJIMA

Dijalektologija je jezikoslovna disciplina usko povezana s poviješću jezika. Bavi se istraživanjem, tumačenjem, opisivanjem, klasificiranjem i rangiranjem jezičnih razlikovnosti među apstraktnim i konkretnim podsustavima istoga jezika.³⁶ Cilj je dijalektologije, pomoću razlikovnosti koje se pojavljuju unutar različitih sustava istoga jezika, pridonijeti lakšemu razumijevanju njegovih sastavnica, kao i klasificirati pojedine konkretne mjesne govore u njima nadređene sustave – dijalekte i narječja.

Razlikovnosti se u dijalektologiji razvrstavaju u nekoliko različitih hijerarhijskih rangova, pri čemu alijeteti predstavljaju rang najviše jezične razlikovnosti. Prema riječima I. Lukežić, u dijalektologiji je *za rang najviše jezične razlikovnosti među narječjima prihvatljiv termin alijetet. Uključuje razlikovnost određene jezične činjenice u jednome podsustavu ranga narječja prema svim drugim podsustavima ranga narječja unutar istoga jezičnoga sustava. Alijetet obilježava čitav određeni podsustav, samo je njegov unikatni jezični znak, i razlikovni kriterij sam sobom dostatan kao dokaz pripadnosti upravo tomu podsustavu.*³⁷

Osim alijeteta, teorija razlikovnosti uključuje i jezične činjenice koje nisu karakteristične samo za jedan određeni podsustav ranga narječja, kao ni za samo jedan podsustav ranga dijalekta.³⁸ Riječ je o alteritetima, jezičnim značajkama nižega razlikovnog ranga kojima se obuhvaćaju pojave tipične za dijelove dvaju ili svih triju narječja. Njih I. Lukežić definira na sljedeći način: *Alteriteti su niže rangirane razlikovnosti jer se po njima ne može jednoznačno odrediti pripadnost određenu apstraktnomu podsustavu sustava koji ga ima. Alteriteti i*

³⁶Lukežić 1998: 12.

³⁷Lukežić 1998: 13.

³⁸Lukežić 1998: 13.

*količinom i isprepletenošću u podsustavima apstraktne i konkretne razine istoga jezika posvjedočuju o tome da je riječ o istome jeziku, u kojemu su njihove sastavnice povezane nitima u slojevito mrežasto tkanje istog jezika.*³⁹

Osim alijeteta i alteriteta, važno je spomenuti i još neke činjenice nižega razlikovnog ranga. O njima I. Lukežić piše da su to *razlikovne činjenice u organskim govorima koje odaju pripadnost govorima u određenu geografskome, povijesnome i kulturnomu arealu, te razlikovnosti svojstvene određenoj skupini govora ili samo određenu mjesnu govoru. Ovakve arealne i lokane jezične razlikovnosti pripadaju pomoćnim kriterijima u dijalektološkoj klasifikaciji. Njima se, ni samima ni u zbroju i kombinaciji, ne dokazuje pripadnost određenu narječju, nego štogod drugo.*⁴⁰

U ovom će se završnom radu s ciljem utvrđivanja dijalektalne pripadnosti mjesnoga govora Vrhovca koristiti pristup preuzet iz teorije razlikovnosti. U središnjem će dijelu rada, odnosno analizi, poseban naglasak biti stavljen na jezične značajke na fonološkoj i morfološkoj razini koje se smatraju alijetetima i alteritetima, u prvom redu kajkavskoga i čakavskog narječja, odnosno onih sustava u koje su dijalektolozi dosad uvrštavali govore ozaljskoga kraja.

³⁹Lukežić 1998: 13–14.

⁴⁰Lukežić 1998: 14.

5. RAZLIKOVNI KRITERIJI ZA ODREĐIVANJE DIJALEKTALNE PRIPADNOSTI VRHOVAČKOGA GOVORA

5.1. FONOLOŠKE ZNAČAJKE

5.1.1. VOKALIZAM

5.1.1.1. ODRAZ JATA

Jat je praslavenski fonem koji se bilježi znakom *ě* te je funkcionirao kao zasebna fonološka jedinica i u praslavenskom i u starohrvatskom jeziku. Od 12. st. počinje proces njegove eliminacije iz sustava koji traje do kraja 14. st. *Prijelaz jata u pune samoglasnike ili diftonške sekvencije naziva se refleksacijom jata, a refleksi nose ime po rezultatu: ekavski, ikavski, ikavsko-ekavski, ikavsko-jekavski, ijekavsko-jekavski.*⁴¹

Za većinu kajkavskih govora tipična su dva jednačenja: $*\varrho = *l$; $*ě = *a$. U nekim govorima Plješivičkoga prigorja poluglas je ujednačen s jatom samo u leksičkim morfemima, odnosno pod naglaskom, a u gramatičkima je izjednačen s *a*.⁴² Prema Miji Lončariću, postoje dva tipa kajkavskoga vokalizma prema sudbini jata. U jednim se govorima on jednači s *e* ($e < e = *e$), a u drugima se izjednačava s *i*. Ta dva tipa pronalazimo u govorima Plješivičkoga prigorja, Žumberka i Pokuplja, a u tu bi skupinu pripadali i ozaljski govori.⁴³ Za kajkavsko je narječje na alijetetnoj razini odraz jata koji je u skladu s tzv. prvom kajkavskom jednažbom prema kojoj su jat i poluglas dali jednak odraz, zatvoreni *e* ($*ě > e < *a$), a sva su odstupanja od te jednažbe, bilo u odrazu jata, bilo u odrazu poluglasa, na alteritetnoj jezičnoj razini.

Milan Moguš u čakavskom narječju prepoznaje nekoliko zona nastalih na temelju artikulacije **ě* s obzirom na njegove različite reflekse: *e*, *i* – *e*, *i*, *je*. Ekavski je refleks jata ($*ě > e$) obilježen dosljednošću ili konzekventnošću, što

⁴¹ Lukežić 1998: 43–44.

⁴² Lončarić 1996: 71.

⁴³ Lončarić 1996: 73.

znači da se on sustavno na taj način reflektira i u korijenskim leksičkim, i u tvorbenim, i u gramatičkim morfemima. Slično je i s ikavskim refleksom jata: i on je dosljedan, odnosno konzekventan u svim pozicijama, odnosno svim trima tipovima morfema. Jekavski se odraz jata potvrđuje u lastovskom dijalektu, odnosno lastovskoj oazi, a na području buzetskoga čakavskog dijalekta prisutan je tzv. fonološki individualan jat. Posljednja mogućnost, ikavsko-ekavski odraz jata, u čakavskom se narječju regulira odgovarajućim pravilom, odnosno zakonitošću koja je danas poznata kao Jakubinskij-Meyerovo pravilo.⁴⁴ Prema tom pravilu u korijenu riječi vrijedi da se **ě* zamjenjuje s *e* u sljedećoj poziciji: **ě* + *t, d, n, l, r, s, z* + *a, o, u, Ø*, a u svim je ostalim uvjetima u korijenskim morfemima njegov odraz *i*. Kasnije su istraživači dopunili ovo pravilo tvrdnjom da je ekavski refleks prisutan i ispred konsnantskih skupina sastavljenih od ranije navedenih konsonanata, a Iva Lukežić dodaje i još nekoliko pozicija u kojima je jat dosljedno ikavski: na početku riječi (s obaveznom *j*-protežom), na apsolutnom kraju riječi te u nastavničkim, odnosno gramatičkim morfemima.⁴⁵ U čakavskom su narječju na razini alijeteteta dosljedan ekavski i dosljedan jekavski odraz jata te ikavsko-ekavska zamjena prema pravilu Jakubinskoga i Meyera, dok je dosljedan ikavski refleks jata na alteritetnoj razini kao značajka koja je potvrđena i u govorima čakavskoga i štokavskoga narječja, ali i u dijelu kajkavskih govora.

Tijekom ovoga su istraživanja u mjesnom govoru Vrhovca zabilježeni sljedeći odrazi jata:

a) u korijenskome morfemu:

- ikavski u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera: *cidilo, cilo, čovik, dil, dicu, jili, lipši, misəcu, mliko, najil, obliku, obisiti, obrizala, odrizati,*

⁴⁴ Moguš 1977: 38–39.

⁴⁵ Lukežić 1990: 12–13.

paṇdiljka, pivəl, pojili, potiral, povidala, preminjil, ritki, rizati, sidil, til, tiralò, triba, vlikli, vriću;

- ekavski u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera (pri čemu vokal *e* može biti zamijenjen s *ę* ili *ę̇*, o čemu će više riječi biti dalje u ovom radu):
bęle, dęłalo, lęta, obędvala, razdęłalo, sęno, susedi, vęrujem, vetar;

- ikavski ili ekavski koji odstupaju od pravila Jakubinskoga i Meyera:
namisto; deda, sęćaš, sęla, snęti;

- u dvama je primjerima zabilježen i ikavski i ekavski odraz jata:
breme/brime, vreme/vrime (prema pravilu Jakubinskoga i Meyera očekivan bi bio ikavski refleks);

b) u tvorbenome morfemu:

- na dočetu priloga, ikavski prema pravilu Jakubinskoga i Meyera: *di, kadi, uvik, gori/gorike;*

- na dočetu priloga, ekavski koji odstupa od pravila Jakubinskoga i Meyera:
đotle, gđę, nutre, posłę/posle;

- u infinitivnoj osnovi glagola, ikavski prema pravilu Jakubinskoga i Meyera: *sidil, vidili, volila, živili;*

- na dočetu rednoga broja *dva* u ž. r., ikavski prema pravilu Jakubinskoga i Meyera: *dvi;*

c) u gramatičkome morfemu, ikavski prema pravilu Jakubinskoga i Meyera u svim zabilježenim kategorijama:

- u D i L jednine imeničkih riječi ženskog roda: *dici, glavi, jęni, materi, maši, mlaki, njivi, přęšnici, prijašnji, propasti, ravnici, susedi, svoji, šekrestiji, vuri, Zaluki, žbanji;*

- u G množine riječi pridjevsko zamjeničke deklinacije: *gumenih, starih, šarih*;
- u komparativima i superlativima pridjeva (i priloga): *bogatiji, najlošija, najsvječanija, ranije, slabije, starije, važnijega*.

Na temelju primjera koji su navedeni može se zaljučiti da se u vrhovačkom govoru jat uglavnom reflektirao u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera, uz nešto veća odstupanja i dvostrukosti u kategoriji leksičkih korijenskih morfema te odstupanja u kategoriji tvorbenih morfema, dok je u kategoriji gramatičkih morfema spomenuto pravilo dosljedno ostvareno. Što se zabilježenih odstupanja tiče, ona nikako nisu uobičajena nego su gotovo i očekivana, jer u svakom govoru s ikavsko-ekavskim odrazom jata postoje ekavizmi ili ikavizmi koji nisu u skladu s gore navedenim pravilom. Takva odstupanja mogu biti odraz jezičnih dodira sa susjednim govorima – primjerice, u ovom slučaju, pojava neočekivanih ekavskih odraza jata moguć je utjecaj bliskih kajkavskih govora. Podatci prikupljeni ovim istraživanjem sugeriraju da je za mjesni govor Vrhovca karakterističan alijetetni čakavski ikavsko-ekavski odraz jata prema pravilu Jakubinskoga i Meyera, no za neke preciznije rezultate i utemeljenije zaključke valjalo bi provesti detaljnije istraživanje pomoću usmjerenoga ispitivanja upitnikom, a što ovom prigodom nije učinjeno.

5.1.1.2. ODRAZ POLUGLASA

Starohrvatski je poluglas poznat pod nazivom *šva* te se bilježi grafijskim znakom *ə*. Bio je kraći od kratkih samoglasnika te se smatra da je nastao u 10. st. artikulacijskim spojem dvaju praslavenskih poluglasova, *jora* i *jera*. Do konca 14. st. starohrvatski poluglas eliminiran je iz jezičnoga sustava potpunom vokalizacijom ili redukcijom. U „jakom“ položaju zamijenjen je punim samoglasnikom, a u „slabim“ se položajima u cijelom jeziku reducira.

Kada govorimo o kajkavskim govorima, kao što je već istaknuto u prethodnom poglavlju ovoga rada, u većini njih prema prvoj kajkavskoj jednadžbi **ě* i **ǣ* daju isti odraz *ę*. Ta jednadžba vrijedi dakle za najveći dio kajkavskoga teritorija, ali prisutna su i određena odstupanja. U nekim je govorima Plješivičkoga prigorja poluglas ujednačen s jatom u leksičkim morfemima, odnosno pod naglaskom, a u gramatičkim je morfemima izjednačen s *a*. Radi se o tzv. govornom tipu *pekal*. Na istočnom je kajkavskom govornom području (u dijelovima Podravine) razvoj poluglasa različit od onoga na zapadu te se bilježi kao tip *pakel*. *Različit razvoj poluglasa u različitim položajima, moguće je na istoku interpretirati i kao sekundarnu pojavu, nastalu zbog sekundarnog miješanja kajkavskih i štokavskih govora.*⁴⁶ Promatrano u kontekstu kajkavskoga narječja, ozaljski se govori pribrajaju govorima Plješivičkoga prigorja, Žumberka i Pokuplja, gdje je dobiven šestočlani vokalizam s poluglasom kao zasebnom vokalskom jedicom.⁴⁷ Zaključno o sudbini poluglasa u kajkavskim govorima možemo reći da je u tom narječju njegov status alijetetan ako se razvija sukladno s prvom kajkavskom jednadžbom, a da su sva odstupanja od te jednadžbe, kao i kad je riječ o jatu, na alteritetnoj razini.

Kad se govori o sudbini poluglasa u govorima čakavskoga narječja, važno je spomenuti za to narječje specifičnu pojavu poznatu kao nepreventivna vokalizacija slaboga poluglasa, a koja je dio čakavske tendencije jake ili pojačane vokalnosti. U čakavskim se govorima naime „slabi“ poluglasovi vokaliziraju više i češće, što se najbolje odražava u njihovim prijelazima u puni vokal, najčešće *a* ili *e*, i u tzv. „slabim položajima.“⁴⁸ Najčešće se kao primjeri

⁴⁶ Lončarić 1996: 71.

⁴⁷ Lončarić 1996: 73.

⁴⁸ Moguš 1997: 20–21.

takvih nepreventivnih vokalizacija navode primjeri poput prijedloga *va*, priloga *kade/kadi*, imenica *maša* ili *malin*, D zamjenice *ja* u obliku *mane/mani* i sl.⁴⁹

Tijekom ovoga je istraživanja u mjesnom govoru Vrhovca ovjereno dosljedno čuvanje vokalske jedinice koja je kontinuanta nekadašnjega poluglasa u odgovarajućim pozicijama, što potvrđuju mnogobrojni primjeri: *dən, danəs, dęłəl, došəl, iməl, istrpəl, izəšəl, jərək, jędən, jednək, koləc, kragəlǰ, məkne, misəcu, mogəl, morəl, mrtvəc, mrzəl, nisəm, odnęsəl, okręnəl, otəc, otajəl, otpęljəl, pečęnək, peljəm, pępəl, pitəl, pokazəl, posməknała, potipəl, pösəl, posləl, prašək, prešəl, pripęljəl, raspravljəl, rękəl, rubəc, sədake, səm, səšiti, sət, snəhe, stəzu, svekər, svirəli, težək, vetər, zəšla, zmrznəle, znəm*. Ovakav razvoj u skladu je s nekim dijelovima kajkavskoga narječja, kako je već opisano ranije u ovom radu. Potvrđeni su međutim i primjeri *kadi, melen* i *maši*, primjeri koji se u literaturi tumače kao pojave čakavske nepreventivne vokalizacije slaboga poluglasa, a što je značajka najvišega ranga razlikovnosti (alijeteta) za čakavsko narječje. Stoga pojedine pojave povezane uz sudbinu poluglasa i njegov razvoj u vrhovačkom govoru govore i u prilog njegovoj kajkavnosti, ali i njegovoj čakavnosti.

5.1.1.3. ODRAZI STRAŽNJEGA NAZALA *Ǿ I SLOGOTVORNOGA *Ǿ

Govoreći o refleksu stražnjega nazala *Ǿ, Silvana Vranić navodi kako je on mogao biti zamijenjen različitim samoglasnicima. Prvi je korak bila zamjena samoglasnikom zatvorene artikulacije Ǿ. Nakon toga, uglavnom je zamijenjen nekim od stražnjih samoglasnika poput samoglasnika Ǿ, o ili u.⁵⁰ S druge strane, slogotvorni */Ǿ/ najduže je čuvao neizmijenjen status u povijesnom razvoju hrvatskoga jezika. U svim današnjim narječjima vrijedi formula *prema kojoj je jednak rezultat stražnjega nazala i slogotvornoga /Ǿ/ – /u/, a u manjem broju*

⁴⁹ Lukežić 1998: 25.

⁵⁰ Vranić 2005: 183.

dijalekata (u većini kajkavskih) – /o/.⁵¹ Nadalje, ni situacija u drugim dijalektima s refleksom **l* nije jednoznačna, niti se može razmatrati u kontekstu prethodno spomenute formule. Uz uobičajeni refleks *u*, pojavljuje se i sekvencija *uo* u nekima od dijalekata štokavskoga narječja, zatim *o* u čakavskom lastovskom dijalektu, odnosno oazi, dok se u većini kajkavskih dijalekata bilježe alternacije *o* i *u*, ali i sekvencije *ou* i *ou*, te samoglasnici *o* i *o*.⁵² Slogotvorni **l* u nekim dijelovima čakavskoga narječja ostaje neizmijenjen, dok se u drugim idiomima (sjevernočakavski i kajkavski govori) uz **l* razvila vokalizacija u vidu *e*, pa se u kategoriji infinitiva, a dijelom i u prezentskim oblicima određenih glagola, na mjestu *l* bilježi *le*.⁵³

Jednak odraz stražnjega nazala **o* i slogotvornoga **l* u kajkavskom narječju ima specifičan rezultat: **o* > *o* < **l*, što ga uvrštava među činjenice najvišega razlikovnog ranga za to narječje, odnosno kajkavske alijetete.⁵⁴ Mijo Lončarić kajkavsko narječje dijeli na južni i sjeverni sustav na temelju podrijetla vokala *o*-tipa. U većem dijelu južne kajkavštine refleks stražnjega nazala **o* ostaje zatvoren (*o* ili *o*), za razliku od kontinuantne etimološkoga *o* (*o* ili *o*), dok je u sjevernom dijelu kajkavštine suprotno.⁵⁵ Svako odstupanje od druge kajkavske jednadžbe u kajkavskim je govorima na razini alteriteta.

U govoru Vrhovca stražnji je nazal u korijenima riječi, uključujući i svršeni prezent glagola *biti*, dosljedno zamijenjen vokalom *u*, što potvrđuju primjeri poput *bu*, *bude*, *budu*, *bum*, *buš*, *jęmput*, *put*, *rubac*, *ruke*, *ruku*, *subotu*. Zamjena stražnjega nazala istim vokalom jednoznačno se provodi i u odgovarajućim gramatičkim morfemima: u A jd. imeničkih riječi ž. r. (*blazgamnjāču*, *brzinu*, *curicu*, *dicu*, *dobu*, *drftavinu*, *glavu*, *guzicu*, *hižu*, *jęnu*, *ju*, *kakvu*, *kikljicu*, *kravicu*, *krmu*, *kutijicu*, *lapu*, *majku*, *manduru*, *mladicu*,

⁵¹ Vranić 2005: 193.

⁵² Vranić 2005: 193.

⁵³ Vranić 2005: 193.

⁵⁴ Vrbanić 2018: 23.

⁵⁵ Lončarić 1996: 34.

morinarsku, mrkvu, Njemačku, njivu, nogu itd.), te u 3. l. mn. prezenta glagola (*imaju, moraju, nisu, su, zaprežiju, zobljeju*). U kategoriji infinitivnih osnova s nerelacijskim morfemom *nɔ* potvrđuje se pak vokal *a* na mjestu stražnjega nazala: *dignati, odvagnala, poginala, pomaknala, porinati, posmæknala, pritisnal, puhnal, stignala*.

Slogotvorni je **l̥* u vrhovačkom govoru u korijenskim morfemima zamijenjen vokalom *u* (*dugu, jåbuk, tukla, tukli*), a slijed **l̥ < *l̥* biva zamijenjen s *li* (*obliku, vlikla, vlikli*).

Na temelju svega ovdje navedenoga razvidno je da razvoj stražnjega nazala **ɔ* i slogotvornoga **l̥* u ovom govoru ne slijedi pravac tipičan za većinu govora kajkavskoga narječja nego bi prema ovom obilježju on bio bliskiji čakavskim govorima.

5.1.1.4. PROŠIRIVANJE VOKALSKOGA INVENTARA

U razvoju kajkavskoga vokalizma događaju se različite promjene do kojih najčešće dolazi na većim područjima i koje su u službi povećanja razabirljivosti. To se, primjerice, odnosi se na odraz jata i poluglasa koji se na znatnom dijelu kajkavskoga područja u dugom slogu diftongizira. Diftong je većinom *ie*, a rjeđe *ei*. Za dvoglas *ie* Mijo Lončarić navodi kako može datirati iz 14. stoljeća i da se takva diftongacija smatra fonetskom pojavom. U nekim sustavima diftong *ie* ima paralelu u stražnjim vokalima: *o* od etimološkoga *o*, i u sustavima s jednim ili dva vokala *o*-tipa koji su diftongirani u *uo*.⁵⁶ Nadalje, M. Lončarić govori kako je u nekim područjima došlo do zatvaranja dugih vokala kao što su *a > a/ɔ, o > ɔ, ɛ > e*.⁵⁷

⁵⁶ Lončarić 1996: 74.

⁵⁷ Lončarić 1996: 76.

Iva Lukežić smatra da svaka jedinica temeljnoga samoglasničkog inventara može biti zahvaćena promjenama, a te promjene mogu biti usmjerene k zatvorenosti ili otvorenosti, ili pak može doći do pojave diftonga koji sadrže dva osnovna samoglasnika. Povećanje broja vokalskih jedinica, bilo onima zatvorenoga ili otvorenoga tipa ili diftonzima, u kajkavskim je govorima na razini alijeteta kao njegovo tipično obilježje.⁵⁸

U govorima je čakavskoga narječja također prisutna mogućnost pojave vokala posebne artikulacije: zatvorenih i otvorenih vokala te diftonga, ali ovdje je to uvjetovano posebnom zakonitošću, tzv. jakom čakavskom vokalnošću. Ta se tendencija, između ostaloga, odražava i u povećanom broju samoglasničkih fonema, stoga u temeljni vokalni sustav čakavskoga narječja ulazi najmanje pet samoglasnika koji mogu biti naglašeni ili nenaglašeni, dugi ili kratki.⁵⁹ *Povećanje samoglasničkog inventara , osobito kod dugih samoglasnika , karakteristično je za podosta mjesnih govora na otoku Cresu i na otocima zadarskog arhipelaga gdje se nekadašnji dugi vokali ē i ō ostvaruju kao fonemi ę i ɔ t e u njima dolazi do opreke e ~ ę i o ~ ɔ. Kratki se vokali e i o mogu izgovarati i otvorenije kao ę i ɔ .*⁶⁰ Budući da je dio specifične čakavske tendencije, povećan se broj samoglasničkih jedinica u čakavskim govorima drži alijetetnom značajkom.

Za govore kontinentalnoga ikavsko-ekavskoga čakavskog poddijalekta I. Lukežić navodi da su u njima moguće diftongacije i mijenjanje boje vokala pod stanovitim okolnostima, najčešće u određenim morfološkim kategorijama.⁶¹

U mjesnom je govoru Vrhovca vrlo česta pojava zatvorenih vokala, zabilježen je i vokal otvorene artikulacije, a pravi diftonzi tijekom ovoga istraživanja nisu potvrđeni. Dugi se vokal *a* tako u vrhovačkom govoru

⁵⁸ Lukežić 1998: 134.

⁵⁹ Moguš 1977: 23.

⁶⁰ Moguš 1977: 24.

⁶¹ Lukežić 1990: 109–110.

ostvaruje kao *a*, što je potvrđeno u mnogobrojnim primjerima: *blago, bušaki, čisale, dal, divanila, dva, falde, glatki, glave, gospodari, hranili, imali, ispričala, ja, jako, jarək, kapić* itd. Na mjestu dugoga vokala *e* pojavljuje se zatvoreni *ę*, npr. *bele, ćerka, dalješnje, delali, iščesati, jętra, kefa, krmęžljiva, leta, namętale, neću, pęgla, pęrje, pęt, počęla, prasęnce, sećam, sęla, snęti* itd. Dugi vokal *o* zatvara se do *o* u primjerima kao što su *dębro, dętle, ishędil, kękoš, kęla, kęnj, kęžice, mękra, męji, męrala, nęšnje, ęn, ęnda, ęvi, podvęriti, pokęjni, pęl* itd. Kod ovoga vokala zatvaranje može ići sve do vokala *u*, npr. *kulko, odvuralo, tulko*. Naposljetku, prisutno je i otvaranje vokala *e > ę* u primjerima poput *ćerko, dęlati, donęsti, jędęn, jęmput, jęsmę, męlen, męne, nęćeš, njęgvi, odnęsęl, pećęnke, pęlene, pępęl* itd. Iz svega navedenoga vidljivo je kako je u vrhovačkom govoru samoglasnički inventar definitivno povećan, no po tom bi se svojem obilježju on mogao klasificirati i kao kajkavski, ali i kao čakavski govor.

5.1.1.5. GUBLJENJE NENAGLAŠENIH VOKALA I SLOGOVA

Obilježje je kajkavske akcentuacije da se sva silina koncentrira na naglašenom vokalu, a oni vokali koji su nenaglašeni postaju podložni različitim mijenama: promjeni artikulacije, odnosno zatvaranju, pa sve do potpune redukcije. Jedna je od posljedica toga i gubitak cijeloga nenaglašenog sloga. Takve su redukcije nenaglašenih vokala i slogova jedna od temeljnih obilježja govora kajkavskoga narječja, stoga one predstavljaju kajkavski alijetet.

U vrhovačkom su govoru vrlo česte redukcije nenaglašenih vokala, koje su tijekom ovoga istraživanja potvrđene u primjerima kao što su *ak, al, četri, jednęk, kak, kam, kulko, nek, njęgvi, njem, onak, ovak, pęndiljka, postęlce, tak, tam, tulko*. Zabilježeni su i primjeri gubljenja čitavih slogova, kao što su *bum, buš, jęmput, jęn, niš*; ali i slučajevi u kojima se slogovi ne gube: *bude, budu*.

Budući da se radi o tipičnoj kajkavskoj jezičnoj značajci, njezina potvrda daje govoru Vrhovca snažan kajkavski pečat.

5.1.2. KONSONANTIZAM

5.1.2.1. STATUS GLASOVA Č I Ć TE ŠĆAKAVIZAM

Prema riječima, M. Lončarića, na jugozapadu se kajkavskoga područja razlikuju glasovi *č* i *ć*. Takav pretpostavljeni razvoj $t > ć$ čuva starije stanje, a u većem dijelu kajkavskoga narječja i na njegovu istoku dolazi do jednačenja *č* i *ć* u *č̣*. *Ako pak u većini kajkavskoga narječja pretpostavimo izravan prijelaz i jednačenje $t' > č$, onda je u ranom razvoju kajkavštine postojala rana izoglosa $t' > ć = č̣ \sim t' = č$.*⁶² Isti autor prikazuje i razvoj skupova st' ($< stj = skj$) i zd' ($< zdj = zgj$) u kajkavštini. Samostalni d' prešao je u j , a skup zd' razvija se paralelno sa skupom st' : $st' > šč$, $zd' > žž$. Na taj način u zapadnom dijelu kajkavskoga područja u sustav ulazi zvučni parnjak palatalne afrikate sa specifičnim položajem.⁶³ *Na jugozapadu kajkavskoga područja na mjestu skupova st' i zd' danas su $ś$ i $ź$.*⁶⁴

Kad je riječ o čakavskom narječju, u tom je kontekstu važno spomenuti kako većina govora razlikuje *č* i *ć*, pri čemu je drugi od njih veoma specifične artikulacije. Milan Moguš ovako opisuje čakavski *ć*: *Slično umekšanom d' , čakavski su dijalektolozi upozoravali na poseban izgovor konsonanta $ć$.*⁶⁵ Čakavski *ć* je veoma mek te se upravo po tome čakavci razlikuju od kajkavaca i štokavaca. M. Moguš također navodi kako neki čakavski govori ne razlikuju *č* i *ć*, nego umjesto tih dvaju konsonanata izgovaraju jedan srednji glas – *č̣*.⁶⁶

Iva Lukežić, pišući o toj temi, u čakavskom narječju izdvaja dva fonema koja se ističu posebnom artikulacijom: $/ć/$ i $/d'/$. Za skup *šč* pak tvrdi da je on

⁶² Lončarić 1996: 88.

⁶³ Lončarić 1996: 89.

⁶⁴ Lončarić 1996: 89.

⁶⁵ Moguš 1977: 65.

⁶⁶ Moguš 1977: 65.

rezultat sekundarne jotacije (**li-stǎ-je > *li-sće/*li-sče > li-šće/li-šče*). Ta je sekundarna jotacija u kajkavskom podsustavu najnedosljednija pa do stapanja konsonanata najčešće i ne dolazi (*listje*).⁶⁷

Promotrimo li status glasova *č* i *ć* u govorima kontinentalnoga poddijalekta ikavsko-ekavskoga čakavskog dijalekta, vidljivo je da se u svima, izuzev govora Bubnjaraca i Kutereva, razlikuju fonemi /č/ i /ć/ te zvučni parnjak posljednjega, /ʒ/. Važno je napomenuti da *govorna realizacija fonema ć i njegova zvučnog parnjaka ne odgovara artikulaciji kakva je u govoru primorskoga i pretežnog broja govora rubnog poddijalekta*, odnosno u njima nije potvrđen specifičan čakavski *t'*.⁶⁸

S opisanom se situacijom podudara i stanje zabilježeno u mjesnom govoru Vrhovca u kojem se razlikuju glasovi *č* i *ć*, a što ćemo potvrditi sljedećim primjerima: *čuda, čupale, domaćini, kapiću, mladičice, pečeno, pomoć, pomoći, reći, sećam, sećáš, večernice, već, vraćala, vruće, zakrićala, zapreći*. U primjeru *dečki* vidljiva je i zamjena *č > ć*. Specifičnost vrhovačkoga jest jotacija skupine *stj > s*, potvrđena u primjerima *debeliša, debeliše, dvoriše, prašetinu, trše*, koja je u skladu s opisom razvoja te skupine na jugozapadu kajkavskoga narječja kakvu navodi M. Lončarić. Na temelju svega ovoga, možemo zaključiti da u istraživanom govoru izostaje tipična kajkavska istuacija ujednačavanja glasova *č* i *ć* na jedan srednji glas, ali s druge strane nije potvrđena čakavska artikulacija glasa *ć*.

5.1.2.2. RAZVOJ DOČETNOGA SLOGOVNOG -L

U ishodišnom se sustavu hrvatskoga jezika finalni slogovni *-l* nalazio na dočetu finalnoga sloga kod imenica, pridjeva i priloga, na dočetu finalnoga sloga prijedloga i oblika jednine m. r. glagolskoga pridjeva radnoga, ili na

⁶⁷ Lukežić 1998: 85.

⁶⁸ Lukežić 1990: 110.

dočetu medijalnoga sloga osnove različitih vrsta riječi, najčešće imenica, pridjeva, priloga i glagola.⁶⁹ Unutar hrvatskoga jezika on je ostao neizmijenjen u većem dijelu čakavskoga narječja, velikom dijelu kajkavskoga narječja i u manjem dijelu štokavskoga narječja. U dijelovima čakavskoga i štokavskog narječja dočetni se slogovni *-l* vokalizirao u *-a*, u najvećem je dijelu štokavskoga narječja vokaliziran u *-o*, a zamjena poluvokalom *ɥ* koji se može konsonantizirati u *v*, pa i u *f*, pojavljuje se u čakavskim i kajkavskim govorima.⁷⁰

U svim govorima kontinentalnoga dijalekta ikavsko-ekavskoga čakavskog dijalekta dočetni je slogovni *-l* ostao neizmijenjen.⁷¹

Takav je alteritetni odraz dočelnoga slogovnog *-l* tijekom ovoga istraživanja potvrđen u mjesnom govoru Vrhovca, i to u sljedećim kategorijama: u jednini m. r. glagolskoga pridjeva radnoga (*bil*, *dɛlɛl*, *dil*, *dopɛljɛl*, *doʃɛl*, *imɛl*, *ishɔdil*, *istrpɛl*, *izəʃɛl*, *izvadil*, *kupil*, *pokɔzɛl*, *mogɛl*, *morɛl*, *najil*, *naprɛvil*, *obisil*, *odnɛsɛl*, *okrɛnɛl*, *otajɛl*, *otpɛljɛl*, *pievɛl*, *pitɛl*, *poslɛl*, *potipɛl*, *potiral*, *preminjil*, *preʃɛl*, *primil*, *pripɛljɛl*, *pritisnal*, *puhnal*, *rasprɛvljɛl*, *rɛkɛl*, *sidil*, *til*, *vɔzil*, *zdrobil*, *zvɛl*); na dočetu finalnoga sloga u imenica (*pɛpɛl*, *pɔsɛl*), pridjeva (*mrzɛl*) i priloga (*pɔl*). Na temelju prikupljenih podataka možemo zaključiti da je u ovom mjesnom govoru odraz dočelnoga slogovnog *-l* upravo onakav kakav je tipičan za velik broj čakavskih i kajkavskih govora, ali i neke štokavske, stoga na temelju toga ne možemo ništa preciznije utvrditi o njegovoj dijalektalnoj pripadnosti.

5.1.2.3. STATUS GLASA *H*

Za govore je kajkavskoga narječja karakteristično čuvanje glasa *h*, ali i s time povezana sekundarna pojava protetskoga *h* ispred *r*. Ipak, u nekim je

⁶⁹ Vranić 2005: 241.

⁷⁰ Vranić 2005: 241.

⁷¹ Lukežić 1990: 110.

kajkavskim govorima prisutna i zamjena glasa *h* glasom *v*, kao što je moguće i obratno: prijelaz glasa *v* u *h*. Prijelaz *h* > *v*, odnosno *j*, M. Lončarić tumači fonetskim, artikulacijskim, sustavnim i akustičnim razlozima. Usto, u kajkavštini su zabilježene i neke promjene konsonantskih skupova, a koje su povezane uz glas *h*. Jedna je od takvih promjena prijelaz *h* > *š* u skupu *ht*, kao u primjeru *štęł*.⁷² Pored toga, skup *-xk-* u nekim govorima prelazi u *f* pa je tako *lexko* i *lefko*, *mexko* i *mefko*. Na kraju riječi taj se skup rastavlja nepostojećim *ę*, pa se taj *h* (*x*) osamostaljuje, npr. *lexek*, *mexek*.⁷³

U govorima čakavskoga narječja glas se *h* uglavnom dobro čuva, no u priličnom broju govora on i izostaje.⁷⁴

U mjesnom govoru Vrhovca za glas *h* ovjereno je sljedeće: a) glas se *h* čuva, i to na početku riječi (*hižama*, *hiže*, *hižu*, *hrąnili*), u središnjem slogu (*buhe*, *čihąnu*, *iskuhala*, *iskuhivale*, *snąhe*, *strąha*, *strąhum*) te na kraju riječi (*cviljuh*, *duh*, *gumenih*, *ih*, *rožnicah*, *strąh*, *šarih*, *štingah*); b) gubljenje glasa *h* na početku riječi (*ąjde*, *til*, *tila*, *tile*, *tili*) te na kraju riječi (*oni*, *reko*); c) zamjene glasa *h* drugim glasovima: *h* > *k* (*siromąki*), *ht* > *ft* (*pląfta*, *drftavinu*), *hk* > *fk* (*ląfko*), *hv* > *f* (*fala*). Iz svega je vidljivo da su u tom govoru prisutne neke od realizacija koje su obilježje kako čakavskih, tako štokavskih, a tako i kajkavskih govora.

5.1.2.4. PROTETSKI SUGLASNICI I RAZVOJ PRIJEDLOGA *VǾ

Mehanizam protetskih suglasnika važan je pri sprječavanju pojave nekih vokala u inicijalnom položaju u riječi. M. Lončarić o pojavi protetskih suglasnika u kajkavskim govorima piše sljedeće: *Osim činjenice da vokal ę (< ě = ə) nije nikada mogao stajati na tom položaju, opća je kajkavska pojava da inicijalno u te kontinuantu ǝ i ǰ dobivaju protezu v-. Također, opća je kajkavska*

⁷² Lončarić 1996: 90–94.

⁷³ Lončarić 1996: 95.

⁷⁴ Lisac 2009: 21.

pojava proteza *h-* ispred slogotvornoga *ř*, do koje je došlo prije nego je ono u nekim govorima uklonjeno iz sustava predmetanjem *ę*.⁷⁵

S pojavom protetskoga *v* povezan je i alijetetan kajkavski prijedlog *vu*: Prijedlog *vъ* i prefiks *vъ-* dao je u kajkavštini općenito *v(u)(-)*, osim u nekim perifernim istočnim i zapadnim govorima.⁷⁶

Govorima kontinentalnoga poddijalekta ikavsko-ekavskoga čakavskog dijalekta svojstveni su protetski suglasnici. Protetski konsonant *j* pojavljuje se u govorima Generalskoga Stola, Netretića, Ogulina, Oštarija, Bosiljeva, Mračina, Zagorja te u ozaljskim govorima.⁷⁷ Što se pak tiče s time povezanoga prijedloga, I. Lukežić piše da se oblik **vъ* razvio u *u/v* [f], a rjeđe u *va* ili *vu*.⁷⁸

Za vrhovački je govor ovjerena uporaba tipično kajkavskih primjera s protetskim *v*: *vubili*, *vučitelj*, *vur*, *vure*, *vuri*, *vušla*, *vuž*. S druge su strane zabilježeni sljedeći oblici nekadašnjega prijedloga **vъ*: prijedlog *u* i s njime povezan prilog *uvik*, ali i prijedlog *v*. Iz svega navedenoga može se zaključiti da govor Vrhovca u ovoj značajci ima karakteristike i kajkavskoga narječja i ikavsko-ekavskoga kontinentalnoga poddijalekta čakavskoga narječja.

5.1.2.5. DEPALATALIZACIJA

Palatalni glasovi *ĺ* i *ň* u najvećem dijelu kajkavskoga narječja doživljavaju sudbinu poput palatalnoga *r'*, tj. nestaju iz sustava, čime dolazi do ukidanja opreke po palatalnosti. Prijelaz *ĺ > l* i *ň > n* naziva se depalatalizacija.⁷⁹ Osim ove tzv. prave depalatalizacije, zamjene palatalnoga glasa odgovarajućim nepalatalnim glasom, nerijetko se događa i njihova dekompozicija, odnosno rastavljanje na slijed *palatal + j* (*ĺ > l'j*; *ň > n'j*). Kod glasa su *ň* prisutne još

⁷⁵ Lončarić 1996: 81.

⁷⁶ Lončarić 1996: 69.

⁷⁷ Lukežić 1990: 110.

⁷⁸ Lukežić 1990: 110.

⁷⁹ Lončarić 1996: 93–94.

dvije mogućnosti. U prvoj nakon rastavljanja na slijed nazala i *j* dolazi do osamostaljenja, odnosno fonologizacije palatalnoga elementa *j* i njegovom se anticipacijom dobiva slijed *jn*. Drugi je način prijelaz palatalnoga nazala u nazalni palatal, tj. nazalni *j*, a moguće i u obični *j*.⁸⁰ Premda je prisutna i u organskim idiomima čakavskoga i štokavskog narječja, depalatalizacija se smatra kajkavskim alijetetom zbog najveće dosljednosti u njihovu provođenju, kao i zbog postojanja više tipova, odnosno vrsta te promjene.

Za ovoga je istraživanja u mjesnom govoru Vrhovca zabilježen samo jedan primjer prave depalatalizacije $\acute{l} > l$: *bole*, ali taj se primjer u ovom mjesnom govoru sustavno rabi upravo u takvom depalataliziranom obliku. S druge strane, u velikom broju drugih primjera glas se \acute{l} čuva na svojim očekivanim mjestima, npr. *dopeljati*, *ljudi*, *Ozalj*, *otpeljal*, *paḡdiljka*, *preživljavale*, *postelj*, *švelja*, *valjale*, *zabavljala*, *zanimljivo*, *zobljeju*, *žuljile* itd. Slična je situacija i s glasom *ń*; i on se čuva u neizmijenjen u najvećem broju primjera: *babinj*, *dalješnje*, *gnjeli*, *koḡnje*, *nošnje*, *njivi*, *okapanje*, *prnja*, *siroḡtinjsko*, *svinju*, *svinjčeta* itd. Ipak, ovjeren je i jedan tip primjera u kojem je provedena anticipacija defonologiziranoga palatalnog elementa: *vajnkuš*, *vajnkuši*, *vajnkušnice*, što zajedno s ranije spomenutim primjerom *bole* upućuje na to da je tipična kajkavska značajka depalatalizacije ipak prisutna u ovom mjesnom govoru, ali u minimalnom broju primjera.

5.1.2.6. OBEZVUČENJE DOČETNIH SUGLASNIKA

U govorima kajkavskoga narječja najznačajnija je inovacija u distribuciji konsonanata ukidanje opreke po zvučnosti na kraju riječi, odnosno prijelaz zvučnih konsonanata u bezvučne. Do te promjene dolazi jer su zvučni suglasnici artikulacijski slabiji: kod njihove realizacije zračna struja mora svladati dvije

⁸⁰ Lončarić 1996: 93–94.

prepreke, a u artikulaciji bezvučnih suglasnika mora se svladati samo jedna prepreka. Zbog toga dolazi do zamjene slabijega jačim, ovdje konkretno zvučnoga suglasnika bezvučnim, a te se zamjene provode u parovima po zvučnosti.⁸¹

Ista je pojava obezvučenja finalnih zvučnih konsonanata prisutna i u nekim čakavskim govorima, pa tako i u govorima ikavsko-ekavskoga čakavskog dijalekta, s time da ona u njima može biti fakultativna i obavezna.⁸²

Tijekom ovoga su istraživanja zabilježeni sljedeći primjeri obezvučenja dočelnoga suglasnika: $d > t$ (*got, ispot, kat, met, napret, nikat, ot, otut, pot, sət*), $g > k$ (*bok, nek*), $z > s$ (*bes, čes, is, skrōs, us*), $v > f$ (*domof, obrof*). Budući da je ova značajka obilježje i kajkavskih i nekih čakavskih govora, na temelju nje ne može se ništa zaključivati od dijalektalnoj pripadnost vrhovačkoga govora.

5.1.2.7. ROTACIZAM

Rotacizam je alteritetna jezična značajka kojom se odlikuju mnogobrojni organski idiomi čakavskoga, kajkavskoga i štokavskog narječja. Radi se o promjeni zahvaljujući kojoj je prezentska osnova glagola *moći* rotacirana, tj. provedena je zamjena međusamoglasničkoga $ž s r$.⁸³

Ovo se obilježje kojim se ne može jednoznačno dokazati pripadnost ni jednom od triju narječnih sustava potvrđuje u mjesnom govoru Vrhovca, npr. *mareš, marem*; s time da se ne provodi u pripadajućem prilogu jer se on realizira kao *možda*.

⁸¹ Lončarić 1996: 94.

⁸² Lukežić 1990: 110.

⁸³ Lukežić 1998: 93.

5.1.2.8. SKUPINE *JT* I *JD* U GLAGOLIMA

U konzervativnim se jezičnim sustavima, preciznije čakavskim i kajkavskim govorima te dijelu štokavskih govora, realizira skupina *jd* na granici prefiksalnoga i korijenskog morfema u prezentskoj osnovi kompozita glagola *ići* (< **idti*). Ta je pojava rezultat starijega razvoja pri kojemu se dočetni samoglasnik prefiksa i početni samoglasnik korijena stapaju u diftonšku sekvenciju *oj* (npr. *pojdeš*), *aj* (npr. *najdeš*) ili *ej* (npr. *prejdeš*). S njom je povezana i skupina *jt* koja se potvrđuje u infinitivnoj osnovi istih glagola.⁸⁴

Tijekom ovoga istraživanja zabilježena je skupina *jt* u glagolu *dojti*, te skupina *jd* u 1. l. jd. prezenta istoga glagola koje glasi *dojdem*. Samom ovom jezičnom pojavom međutim ne možemo vrhovački govor priključiti nijednomu narječju jer je riječ o alteritetnoj značajci zabilježenoj u svim trima narječjima.

5.1.2.9. IZJEDNAČAVANJE PRIJEDLOGA *IZ*, *S* > *Z*

*Prijedlog /z/ nastaje stapanjem oblika i značenja triju prijedloga ishodišnoga jezika: /izʋ/ > /izə/, /vy/ > /vi/ i /sʋ/ u /sə/.⁸⁵ U svojoj realizaciji prijedlog *z* može biti neizmijenjen unutar morfološke ili fonetske riječi, stojeći pred samoglasnicima i sonantima; zatim asimiliran po zvučnosti ili po mjestu tvorbe; te dobiti popratni samoglasnik *a* radi izbjegavanja atipične suglasničke skupine.⁸⁶*

U ovom je istraživanju niz primjera potvrdio izjednačavanje prijedloga *iz*, *s* > *z* u mjesnom govoru Vrhovca (bilo kao samostalnoga, bilo u funkciji prefiksa): *zbrālo*, *zbudila*, *zbudili*, *zdrobil*, *zmrznāle*, *z (maščum)*, *z (nami)*, *z (paštetum)*, *z (vajkuši)*, pri čemu je moguće njegovo obezvučenje *z* > *s*: *sfrkala*, *sfrkana*, *skvarilo*, *sneći*, *spęći*, *spękli*, *stukla*, *s (tim)*, a ovjereni su primjeri i s provedenim jednačenjem po mjestu tvorbe: *š (ćim)*, *ž (njim)*. Istovremeno su

⁸⁴ Lukežić 1998: 93.

⁸⁵ Lukežić 1998: 108.

⁸⁶ Lukežić 1998: 109.

zabilježeni i primjeri u kojima se ne provodi izjednačavanje spomenutih prijedloga (odnosno prefiksa): *ishodil*, *iskuhala*, *iskuhivale*, *iščisali*, *izəšəl*, *izbiram*, *izglədala*, *izmitali*, *izravnalo*, *izvadił*, *iz (babinj)*, *iz (glave)*, *is (hiže)*. Izjednačavanje prijedloga *iz*, $s > z$ karakteristika je čakavskoga i kajkavskog narječja, stoga vrhovački govor prema ovoj karakteristici možemo svrstati u oba narječja, a njegovo nedosljedno provođenje dodatno uslođnjava tu situaciju.

5.1.2.10. KONSONANTSKE SKUPINE

Opisujući situaciju s nekim početnim konsonantskim skupinama u kajkavskim govorima, M. Lončarić navodi kako *pojednostavljivanja skupina s v mogu biti*: 1. u skupu *vl* na početku monema i iza konsonanta, npr. *la:s*, *la:t*; 2. u *bv*, *tvr*, *vstv*, npr. *obreh*, *trdi*, *kraljevstvo*; 3. na početku monema ispred *s*, *zr*, npr. *si*, *se* „*svi*, *sve*“.⁸⁷

Prema I. Lukežić uspostava se atipičnih suglasničkih skupina na početku sloga može se spriječiti na nekoliko načina. Prvi je način prijelaz inicijalnoga sonanta u šumnik, a to se odnosi na strukture s prvim članom sonantom *v* koji može prijeći u suglasnik *f*: $*vbk > *vək > *vk > fk$, te je takvo razrješenje tipično za dio govora kajkavskoga narječja. Drugi je način potpuna vokalizacija inicijalnoga sonanta kao prvoga člana atipične suglasničke skupine, što odnosi na sonant *v* koji se realizira kao samoglasnik *u*. Treće je rješenje zamjena mjesta, odnosno metateza inicijalnoga sonanta i sljedećega šumnika u slijedu ($*vbk > *vək > *vk > *kv$), a tipično je za govore štokavskoga i dijela čakavskog narječja. I konačno, četvrta je mogućnost redukcija inicijalnoga sonanta, što dovodi do eliminacije prvoga člana atipične suglasničke skupine ($*vbk > *vək > *vk > k$), i to je rješenje tipično za starosjedilačke čakavske i dio kajkavskih govora.⁸⁸

⁸⁷ Lončarić 1996: 95.

⁸⁸ Lukežić 1998: 89–92.

U kontinentalnom poddijalektu ikavsko-ekavskoga dijalekta čakavskoga narječja oblik **vъsъ* razvio se u *svaj*, *sav*, *vās*.⁸⁹

U mjesnom govoru Vrhovca potvrđena su dva smjera razvoja početne skupine *vs*: prvi s metatezom *vs* > *sv* (npr. *sve/svę*, *svejšeno*, *svekār*), a drugi s redukcijom inicijalnoga sonanta *vs* > *s* (npr. *sę*, *sa/są*, *sakojaka*, *saku*). Takva je redukcija zabilježena i u primjerima *stati* (< *vstati*), *nutre* (u potonjem se radilo o početnoj skupini *vn*) te *zęla* (riječ je o početnoj skupini *vz*).

Govoreći o konsonatskim skupinama, zanimljivo je istaknuti i da su u vrhovačkom govoru prisutne skupine *šk*, *šp*, *št* u riječima stranoga podrijetla, a za ovoga su istraživanja zabilježene u sljedećim primjerima: *škaf*; *šporet*, *šporetu*, *špricaj*, *špricala*, *špricalo*, *špricanje*, *špricat*; *fešta*, *feštali*, *fruštika*, *paštetum*, *štindah*, *štinge*, *štruklje*. Prisutnost ovih skupina u riječima stranoga podrijetla, kao i prije navedeni razvoji početnih konsonantskih skupina, pripada alteritetnom rangu razlikovnosti, stoga one ne mogu biti dokaz za određivanje narječne pripadnosti mjesnoga govora Vrhovca.

5.2. MORFOLOŠKE ZNAČAJKE

5.2.1. UPITNO-ODNOSNA ZAMJENICA KAJ ZA 'NEŽIVO'

Upitno-odnosna zamjenica za 'neživo' *kaj* glavna je jezična razlikovnost za određivanje pripadnosti kajkavskom narječju. Nastala je od množinskoga oblika srednjega roda *ka* zamjenice *kъ*, *ka*, *ko* kojemu je dodan navezak *j*, a koji je zatim očvrsnuo. Fonološkim su razvojem dobiveni različiti likovi te upitno-odnosne zamjenice: *koj*, *kuj*, *kej*, *ke*, jer se lik upitno-odnosne zamjenice mijenja zavisno o sustavu u kojem se koristi. Najčešći je ipak lik *kaj*, ali frekventan je i lik *kej*, a govornici koji ga koriste nazivaju se kekavcima.⁹⁰

⁸⁹ Lukežić 1990: 110.

⁹⁰ Lončarić 1996: 106.

Zamjenica *kaj* prisutna je i u nekim nekajkavskim govorima. I. Lukežić navodi da se zamjenica *kaj* rabi u bužetskoj regiji, a na temelju uporabe kajkavske zamjenice za 'neživo' govornici se tih govora počesto određuju kajkavcima te su na taj način bili opisivani i u starijoj dijalektološkoj literaturi.⁹¹

U mjesnom je govoru Vrhovca u značenju upitno-odnosne zamjenice za 'neživo' ovjerena zamjenica *kaj*, ali i likovi *kej* i *ke*. Od potonje je zamjenice tvoren i prilog *zake*, također potvrđen tijekom ovoga istraživanja. Ipak, zabilježena je i uporaba oblika *šta* te od njega tvorenih neodređenih zamjenica *nešto* i *ništa* (namjesto očekivanih *nekaj* ili *nikaj*). Budući da je u ovom govoru ipak dominantno i najzastupljenije rabljenje zamjenice *kaj* i njezinih oblika, ti se štokavski likovi koji se povremeno koriste mogu protumačiti utjecajem hrvatskoga standardnog jezika ili obližnjih govora karlovačkoga područja, te njih ne smatramo štokavskim elementom u vrhovačkom govoru nego sociolingvističkom činjenicom, nastalom iz izvanjezičnih razloga.

5.2.2. IZJEDNAČAVANJE VOKATIVA I NOMINATIVA

Prema Miji Lončariću, većini govora kajkavskoga narječja iz deklinacijskoga se sustava gubi poseban oblik vokativa i umjesto njega koristi se nominativni oblik. M. Lončarić navodi kako u nekim govorima ipak i dalje postoji poseban vokativni oblik za jednu kategoriju imenica – ženske hipokoristike koji završavaju na *-a*, npr. N bara, V Baro. Zabilježeni su i ostatci vokativa u primjerima zaziva kao što su *Bože*, *Isuse*.⁹²

U govoru Vrhovca potvrđeno je tipično kajkavsko izjednačavanje oblika vokativa i nominativa, a tijekom ovoga istraživanja zabilježeno je u primjerima *baka*, *Zlata*. Kod imenice *ćerka* potvrđena je dvostruka mogućnost: ovjeren je njezin vokativni oblik jednak nominativnomu: *ćerka*; ali i poseban vokativni oblik: *ćerko*.

⁹¹ Lukežić 1998: 138–139.

⁹² Lončarić 1996: 98.

5.2.3. IZJEDNAČAVANJE A jd. i G jd. IMENICA MUŠKOGA RODA ZA 'NEŽIVO'

Za govore je kajkavskoga narječja specifičan još jedan sinkretizam, a to je izjednačavanje akuzativa i genitiva u imenicama muškoga roda koje završavaju na suglasnik, i to za značenje 'neživo' jednako kao i za značenje 'živo'. Prema M. Lončariću, takav sinkretizam akuzativa i genitiva, u govorima u kojima se pojavljuje, nije potpun, tj. nije sa sigurnošću potvrđen ni jedan govor gdje bi on bio apsolutan.⁹³

Ujednačavanje akuzativa i genitiva jednine imenica muškoga roda za 'neživo' zabilježen je i u govoru Vrhovca, a tijekom ovoga istraživanja potvrđen je u primjeru ...*noža nisu poštene imali*. Da bi se mogao donijeti kakav konkretniji zaključak o zastupljenosti ovoga sinkretizma u tome mjesnom govoru, trebalo bi usmjerenim istraživanjem dodatno provjeriti situaciju, ali na temelju trenutno dostupna materijala, možemo ustvrditi da je i ova tipična kajkavska značajka prisutna u govoru Vrhovca.

5.2.4. RAZLIKOVANJE INFINITIVA I SUPINA

Kajkavština je među rijetkim slavenskim idiomima koji su sačuvali supin kao zaseban oblik koji se funkcionalno i morfološki razlikuje od drugoga neodređenoga glagolskog oblika – infinitiva. Supin se najčešće upotrebljava kao dopuna glagolima kretanja, npr. *idem spà:t*, prema *ne morem sp'ati*.

I. Lukežić u knjizi *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt* navodi kako je u ozaljskim govorima infinitivni nastavak sustavno neokrnjena vokala te se u njima razlikuju infinitiv i supin (s različitim nastavcima: *-ti*, odnosno *-t*).⁹⁴

Ovo je istraživanje govora Vrhovca potvrdilo da je u njemu do današnjih dana očuvano specifično kajkavsko razlikovanje infinitiva i supina: zabilježen

⁹³ Lončarić 1996: 100.

⁹⁴ Lukežić 1990: 110.

je naime veći broj infinitiva s nastavkom *-ti* (npr. *biti, dęlati, diti, divaniti, donęsti, dręzati, iščęsati, iti, jisti, napęsti, odrizati, podvęriti, pojisti, polęgati, pomoći, porinati, posabunati, prati, pripreljati, reći, rivati, snęti, spęći, stati, tiglati, zapreći, žęti*), ali i nekoliko ovjera uporabe supina: (*išli*) *čisat*, (*idemo*) *gledit*, (*išla sęm*) *pripelęt*, (*išla sam*) *špricat*.

5.2.5. KRATKA MNOŽINA IMENICA MUŠKOGA RODA

U govorima koje karakterizira morfološki konzervativizam potvrđuje se postojanje tzv. kratke množine u imenicama muškoga roda, odnosno u osnovama jednosložnih i dijelu dvosložnih imenica muškoga roda u množini nije razvijen gramatički ili morfem nesintaktičkoga tipa kao proširak.⁹⁵ Obilježje je to i kajkavskih i čakavskih govora, stoga ova jezična značajka pripada alteritetnoj razini.

U vrhovačkom se govoru sustavno rabe takvi oblici kratke množine u imenicama muškoga roda, a za ovoga su istraživanja potvrđeni primjeri *goli, golubi, ključi, križi, sini, voli*.

5.2.6. GRAMATIČKI MORFEM ZA GENITIV mn. IMENICA SVIH TRIJU RODOVA

Kada je riječ o deklinaciji imenica, konzervativni jezični sustavi zadržavaju u njihovim pluralnim oblicima starohrvatsko morfološko stanje s minimalnim razvojem nakon gubitka poluglasa i jata iz fonološkoga sustava.⁹⁶ U takvim jezičnim sustavima u G mn. imenica svih triju rodova, nakon gubitka poluglasa koji je služio kao relacijski morfem, nije razvijen novi morfem. Konzervativne dakle govore karakterizira ništični relacijski morfem *-ø* u imenica ženskoga i srednjeg roda, dok je u muškom rodu uz taj morfem moguća

⁹⁵ Lukežić 1998: 94.

⁹⁶ Lukežić 1998: 94.

i inovacija s uvođenjem relacijskoga morfema koji za taj padež već postoji (ili *-i* iz deklinacije imenica *i*-osnova, ili *-ih* iz zamjениčko-pridjevske deklinacije).⁹⁷

M. Lončarić piše da se u kajkavskim govorima pojavljuje i nastavak *-ov/-ęv*, odnosno *-of/-ęf* u G mn. Taj je nastavak došao na mjesto *-ø* gramatičkoga morfema radi razlikovanja od oblika za nominativ jednine, iako je njihova razlika većinom bila izražena i prozodijskim sredstvima.⁹⁸

Opisujući govore kontinentalnoga poddijalekta ikavsko-ekavskoga čakavskog dijalekta, I. Lukežić navodi kako se u njemu u G mn. imenica muškoga roda osnova ispred nastavačnoga morfema *-ø* proširuje nerelacijskim morfemom *-ov/-ev*.⁹⁹

Taj gramatički morfem međutim za ovoga istraživanja nije potvrđen u govoru Vrhovca već je u G mn. imenica muškoga i ženskoga roda zabilježen jedino *-ø* gramatički morfem: za muški rod u primjerima *kõnj* i *pišenac*; za ženski rod u primjerima *babinj*, *cur*, *jåbuk*, *kõkõš*, *krpic*, *pečęnak*, *prnj*, *Svibnic*, *šetin*, *vur*. Ovjere za G mn. imenica srednjega roda ovom prigodom nisu dobivene. Budući da se pojava *-ø* gramatičkoga morfema smatra obilježjem konzervativnih govora svih triju hrvatskih narječja, ubraja se među razlikovnosti alteritetnoga ranga.

5.2.7. GRAMATIČKI MORFEMI DLI mn. IMENICA SVIH TRIJU RODOVA

Iva Lukežić piše sljedeće o gramatičkim morfemima za DLI mn. imenica svih triju rodova u jezičnim sustavima za koje je tipičan konzervativizam: *Dativ, lokativ i instrumental množine svih triju rodova zadržavaju različite, odnosno nesinkretizirane relacijske morfeme, kakvi su u ishodišnome sustavu uspostavljeni nakon fonoloških i morfonoloških mijena izazvanih gubitkom*

⁹⁷ Lukežić 1998: 94.

⁹⁸ Lončarić 1996: 100.

⁹⁹ Lukežić 1990: 110.

*poluglasa i jata. U imenica muškoga i srednjega roda to su relacijski morfemi: u Dpl. = /om/, /em/, u Lpl. /ih/ ili /eh/ ili /i/, u Ipl. /i/. U imenica ženskoga roda relacijski je morfem u Dpl. /am/, u Lpl. /ah/, a Ipl. /ami/).*¹⁰⁰

M. Lončarić za kajkavske govore ustvrđuje da su nastavci u DLI mn. imenica ženskoga roda svedeni na ove nastavke: u D i I *-am, -ami*, a u L *-a, -ah, -aj*. Za imenice muškoga roda potvrđuju se morfemi u D *-om/-em, -em, -e*, u L *-e(h), -i(h), -ima*, te u I *-i, -mi, -ima, -ami, -imami*. U srednjem rodu imenice mogu imati sljedeće morfeme: u D kao i m. r., ali češće *-ima, -am*, u L *-e(h), -i(h), -a(h), -aj, -ima*, te u I kao i m. r., ali češće *-ami*. U rijetkim govorima dolazi do sinkretizma DLI u nastavku *-ama*, a u nekim govorima izjednačuju se DL (npr. *kravam*) prema I (npr. *kravami*).¹⁰¹

Za govore kontinentalnoga poddijalekta ikavsko-ekavskoga čakavskog dijalekta I. Lukežić navodi da većina njih zadržava u DLI mn. staru nejednakost: D mn. \neq L mn. \neq I mn, a samo se u nekim govorima, poput senjskoga, vrbovskoga i stubičkoga, uočava ujednačavanje nastavačnoga morfema u sva tri oblika, ali samo kao alternacija, dok je u govorima Rudinke i Generalskoga Stola takvo ujednačavanje pravilo.¹⁰²

U vrhovačkom su govoru za ovoga istraživanja ovjereni primjeri s gramatičkim morfemom *-ah* u L mn. imenica ženskoga roda (*čičmah, rožnicah, štingah*), ali je u istom padežu zabilježen i morfem *-ama* u primjeru *hižama*. U I mn. imenica ženskoga roda potvrđen je morfem *-ami* u primjeru *nogami*. Iako nismo dobili ovjere za oblik D mn. imenica ženskoga roda, iz prikupljenih je primjera vidljivo da postoje stari nesinkretizirani gramatički morfemi, ali potvrđuje se i noviji morfem *-ama*. Što se tiče imenica muškoga i srednjeg roda, zabilježili smo samo morfem *-i* u I mn. imenica muškoga roda u primjerima *sрпи* i *vajnkuši*, stoga ne možemo donositi nikakve preciznije zaključke o

¹⁰⁰ Lukežić 1998: 94–95.

¹⁰¹ Lončarić 1996: 103.

¹⁰² Lukežić 1990: 110.

(ne)ujednačenosti morfema za DLI mn. imenica tih dvaju rodova u govoru Vrhovca, samo možemo konstatirati da je morfem koji je potvrđen onaj koji upućuje na konzervativno morfološko stanje.

Budući da je neujednačenost gramatičkih morfema za DLI mn. imenica svih triju rodova obilježje konzervativnih idioma koji pripadaju i čakavskom i kajkavskom i štokavskom narječju, ova značajka također pripada alteritetima.

5.2.8. UJEDNAČAVANJE MORFEMA ZA 3. l. mn. PREZENTA GLAGOLA

Prema I. Lukežić, u starohrvatskom se razdoblju, nakon fonoloških i morfonoloških mijena, u prezentu glagola usustavljaju tri paradigme, stoga u 3. l. mn. prezenta postoje tri relacijska morfema: 1. *-u, -o* ili *-a*; 2. *-ju, -jo* ili *-ja*; 3. *-e*. I dok dio organskih idioma čuva takvo staro stanje bez izmjene, dio njih teži poopćenju morfema za 3. l. mn. prezenta, što je općejezična pojava u hrvatskom jeziku jer je imaju govori svih triju narječja, odnosno to je i čakavska i kajkavska i štokavska osobina, stoga je na razini alteriteta.¹⁰³

M. Lončarić za kajkavske govore pak piše: *Prema starom *-q u 3. l. mn. većinom je pravilno -o ili -u, kao i -ę od *-ę. U znatnom broju govora poopćen je navezak -jo/-ju iz a-glagola ili rjeđe -do/-du.*¹⁰⁴

Za govore kontinentalnoga poddijalekta ikavsko-ekavskoga čakavskog dijalekta I. Lukežić tvrdi da se u većini njih nastavačni morfem u 3. l. mn. prezenta unificira kao *-u, -du/-u, -ju/-ju/-du.*¹⁰⁵

Tijekom ovoga istraživanja govora Vrhovca zabilježeno je ujednačavanje gramatičkoga morfema u 3. l. mn. prezenta glagola u sljedećim primjerima: *imaju, nisu, su, veliju, zaprežiju, zobljeju*, na temelju čega je zaključeno da je i ta alteritetna jezična značajka obilježje ovoga mjesnoga govora.

¹⁰³ Lukežić 1998: 143–145.

¹⁰⁴ Lončarić 1996: 110.

¹⁰⁵ Lukežić 1990: 111.

6. ZAKLJUČAK

Vrhovac je naselje smješteno sjeverozapadno od Grada Ozlja, grada bogate povijesti, najpoznatijega kao obitavališta velikana Zrinskih i Frankopana. Cilj je ovoga završnog rada bio odrediti dijalektalnu pripadnost vrhovačkoga govora jer je u dosadašnjim istraživanjima, kao dio ozaljske skupine govora, bio različito klasificiran: i kao čakavski govor, i kao kajkavski govor, i kao mješoviti čakavsko-kajkavski ili kajkavsko-čakavski govor.

Pri pokušaju određivanja pripadnosti govora Vrhovca u ovom je radu primijenjena teorija razlikovnosti, odnosno korišteni su razlikovni kriteriji za određivanje pripadnosti pojedinomu narječju, a koji mogu biti različitoga razlikovnoga ranga: alijeteti i alteriteti. Iz prikupljenoga su materijala, tj. transkripcije ogleđa govora, izdvojeni te zatim analizirani primjeri različitih jezičnih značajki na fonološkoj i morfološkoj razini, pri čemu je ona fonološka dodatno razložena na pojave u vokalskom i konsonantskom inventaru.

Rezultati analize pokazuju da su u mjesnom govoru Vrhovca zabilježene neke jezične značajke koje se mogu pripisati u prvom redu kajkavskim govorima, odnosno kajkavske alijetetne osobitosti, kao što su redukcije nenaglašanih vokala i slogova, depalatalizacije, obezvučenja dočetnih suglasnika, uporaba protetskoga *v*, upitno-odnosna zamjenica *kaj* za 'neživo', izjednačavanje vokativa i nominativa, sinkretizam A i G jd. imenica muškoga roda i značenje 'neživo' te razlikovanje infinitiva i supina.

Dio zabilježenih značajki ovjerenih u vrhovačkom govoru pripada alijetetima čakavskoga narječja, a tu možemo uvrstiti pojavu nepreventivnih vokalizacija slaboga poluglasa, ikavsko-ekavski odraz *jata* prema pravilu Jakubinskoga i Meyera, razvoj stražnjega nazala **o* i slogotvornoga **!* te razlikovanje glasova *č* i *ć*.

Osim ovih uglavnom jednoznačnih odrednica, ovo je istraživanje pokazalo da su u mjesnom govoru Vrhovca u velikom broju zastupljene i jezične osobine alteritetne razine, one koje su zajedničke dijelovima barem dvaju narječja (u ovom konkretnom slučaju čakavskoga i kajkavskoga), ali i dijelovima svih triju narječja. Na fonološkoj su razini takve značajke proširivanje vokalskoga inventara zatvorenim i otvorenim jedinicama, zatim razvoj dočelnoga slogovnog *-l*, odnosno njegova neizmijenjenost, djelomična nestabilnost glasa *h* u sustavu (čuvanje, ali i redukcije te različite njegove zamjene), upotreba prijedloga *u* i *v*, rotacizam, pojava skupina *jt* i *jd* u glagolima, izjednačavanje prijedloga *iz*, *s > z* te razvoj različitih starih konsonantskih skupina, kao i pojava nekih konsonantskih skupina u riječima stranoga podrijetla. Na morfološkoj su pak razini potvrđeni sljedeći alteriteti: kratka množina u imenicama muškoga roda, pojava *-ø* gramatičkoga morfema u imenicama muškoga i ženskoga roda, pojava starih gramatičkih morfema u DLI mn. imenica svih triju rodova, odnosno njihov nesinkretizam, te ujednačavanje morfema za 3. l. mn. prezenta glagola.

Na temelju svega predstavljenoga vidljivo je da ni nakon ovoga istraživanja nije moguće jednoznačno odrediti dijalektalnu pripadnost mjesnoga govora Vrhovca. U njemu su ovjerene i usporedno postoje i tipične čakavske i tipične kajkavske jezične značajke, ali i one koje su obilježje govora oba ta dva sustava. Do današnjih dana tako ne možemo razriješiti pitanje narječne klasifikacije ovoga mjesnoga govora, kao ni ostalih govora iz iste, ozaljske skupine. Možemo zaključiti kako je Vrhovac i dalje na razmeđi čakavskoga i kajkavskog narječja te da postoje valjani argumenti za njegovo uvrštavanje u svako od njih. Ostaje dakle zadatkom za neka buduća, obuhvatnija i preciznija dijalektološka istraživanja da, ako uopće bude moguće, odrede i definiraju njegovu dijalektalnu pripadnost.

7. POPIS LITERATURE

Brozović, Dalibor; Ivić, Pavle. 1988. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Jugoslavenski leksikografski zavod. Zagreb.

Hrvatski pravopis. 2013. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

Ivšić, Stjepan. 1996. *Jezik Hrvata kajkavaca*. Matica hrvatska, Ogranak Zaprešić. Zaprešić.

Jančić, Ivan. 2011. *Spomenar Ozlja i ozaljskog kraja*. Vlastita naklada autora. Ozalj.

Laszowski, Emilij. 1993. *Grad Ozalj i njegova okolina*. Družba Braća Hrvatskoga Zmaja. Zagreb.

Lisac, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Golden marketing – Tehnička knjiga. Zagreb.

Lončarić, Mijo. 1990. *Kaj – jučer i danas*. Tiskarsko-izdavački zavod „Zrinski“ Čakovec. Čakovec.

Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Školska knjiga. Zagreb.

Lončarić, Mijo; Celinić, Anita. 2010. Dalibor Brozović o kajkavštini. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, 43 (215), 5–6. Zagreb. (https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=102329; pristupljeno 11. rujna 2019.).

Lukežić, Iva. 1990. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Izdavački centar Rijeka. Rijeka.

Lukežić, Iva. 1998. *Govori Klane i Studene*. Libellus. Crikvenica.

Lukežić, Iva. 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja 1. Fonologija*. Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine. Zagreb.

Marinčić, Mihovila. 2017. *Dijalektološka analiza rukopisne zbirke Đure Kamenara*. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji. Zagreb. (<https://repositorij.hrstud.unizg.hr/islandora/object/hrstud%3A1220/datastream/PDF/view>; pristupljeno 8. rujna 2019.).

Moguš, Milan. 1977. *Čakavsko narječje*. Školska knjiga. Zagreb.

Moguš, Milan. 2010. *Povijesna fonologija hrvatskoga jezika*. Školska knjiga. Zagreb.

Stergar, Branka. 2010. *Ozaljski kraj od pretpovijesti do XX. st. (katalog izložbe)*. Zavičajni muzej Ozalj. Ozalj.

Težak, Stjepko. 1981. *Ozaljski govor*. Hrvatski dijalektološki zbornik, 5. Zagreb. (https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=301038; pristupljeno 10. rujna 2019.)

Vranić, Silvana. 2005. *Čakavski ekavski dijalekt: sustavi i podsustavi*. Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku. Rijeka.

MREŽNI IZVORI

<https://www.ozalj-tz.hr/hr/> (pristupljeno 6. rujna 2019.).

<https://hr.wikipedia.org/wiki/Vrhovac> (pristupljeno 6. rujna 2019.).

8. SAŽETAK

Naselje Vrhovac smješteno je sjeverozapadno od Ozlja te se sastoji od četiriju dijelova: Škaljevice, Grandić Brega, Ferencaca i Zaluke. Ozalj je povijesno mjesto te je njegov govor i govor okolnih naselja pod utjecajem čakavskoga i kajkavskog narječja. Za potrebe je ovoga rada provedeno terensko istraživanje te je snimljen ogled govora na temelju kojega je napravljena analiza odabranih jezičnih značajki na fonološkoj i morfološkoj razini. Nakon toga, uz pomoć teorije razlikovnosti, odnosno jezičnih činjenicama različitoga ranga (alijeteta i alteriteta), pokušala se odrediti dijalektalna pripadnost mjesnoga govora Vrhovca.

Ključne riječi: čakavsko narječje, kajkavsko narječje, ozaljski govori, mjesni govor Vrhovca, alijetet, alteritet

Summary

Vrhovac is located northwest of Ozalj and consists of four parts: Škaljevica, Grandić Breg, Ferenci and Zaluka. Ozalj is a historical place and its dialect and dialects of the surrounding settlements is influenced by the Čakavian and Kajkavian dialects. For the purpose of this paper, a field study was conducted and a speech recording was made, based on which an analysis of selected language features was made at the phonological and morphological level. Subsequently, with the help of the theory of distinctiveness, that is, linguistic facts of different rank (aliete and alterite), an attempt was made to determine the dialectical affiliation of the local dialect of Vrhovac.

Keywords: Čakavian group of dialects, Kajkavian group of dialects, Ozalj group of dialects, local dialect of Vrhovac, aliete, alterite

9. PRILOG: OGLED MJESNOGA GOVORA VRHOVCA

Danica Benković: Săt bu nam baka isprič ȁla něšto o čisanju p ȅrja. Kāk se je t ȅ prije dȅlalo po hižama, kak su zvali u pȅmoć čisat pȅrja i kāk su se družili.

Zlata Tkalac: Nȅ bi bili mȅ ni čisȁli da nȅsmo imȁli mȅzike da smo tȁncali pȅsle i kȅ još sm ȅ dȅlȁli. A! Na brzȅnu smo p ȅrje iščisȁli. Tȅ je bilo brzo gȅtovo , sȁmo da smȅ na mȅzike svȅrȅli, dȅćki su svȅrȅli a mȅ smo tȁncale.

DB: Kākvo je pȅrje sȅ, od čȅga ste čisȁle ?

ZT: Bȅlo je i od pišenȁc i ot kȅkȅš, tȅlko da nȅ bilo tȅćjȅga pȅrja.

DB: Kāk ste to pȅsle, kȁj se s tȅm dȅlalo ? Kȁm ste s tȅm ?

ZT: Lȅ, pȅsle se tȅ u vȁjnkušnice metȁlo, u cvȅljuh. I ȅnda su spȁli nȁ tim.

DB: Kȅ pȅsle tȅga, do kȅ vȅre se tȅ čisȁlo ?

ZT: A do jedanȁjst najdȅže, ȅnda se pȅsle tȁncalo.

DB: Tȅ ste sȁmo feštali? Nȁšli nȁčin da ste se sam našli po hižah.

ZT: Lȅ da.

DB: Kȅlko je bilo ljȅdi otrȅlike? Kȅlko se tȅ zbrȁlo?

ZT: Čȅda nas je cȅr bilo prije.

DB: Jȅste ke pojȅli pȅsle, pȅpili ?

ZT: Āk su nȅki pripravili, nȅki nȅsu. Tȁk kāk se kȁdi, pri Šȅštaru se nȅkat ni jȅlo.

DB: Kȅ su bili bogatȅji, pri tȅmi se ni jȅlo.

ZT: Dȁ, pri tȅmi se nȅ jȅlo.

DB: Kȅ su bili siromȁki, tȅ su se ũvik pripravili.

Sanja Benković: A kaj ste jili, baka?

ZT: Blazgamnjacu.

SB: Ko je to djelal ak ste vi cilo vrime perje cupale?

ZT: To je prije pečeno bilo.

DB: To su domaćini prije spēkli , ki su pozvali u čihanu, ti su prije spēkli ke je već do til, ke je već do imal. Čega su imali.

ZT: Ni bilo prije, cërko, onak kak bi se bilo pojilo. I malo smo si potancali, ki je imal kadi ku curicu, ak je tila z njim biti, bila je, ak ni, vusla je domof kak sam i sama.

ZT: Bil je jedan skaf, tu su ženske nametale prnj, onda su kipile vodu i onda su to ces pepel, tak je bila jedna prnja gori najlosija , i pepela gori i onda su na taj pepel gori vodu natakale. To je islo ko ces cidilo , ak je bilo treba kadi posapunati, posapunale su ak su imale s cim, a ak nisu, onda su na jarku zuljile.

DB: Ke je to bilo za bele prnje?

ZT: Za bele, se ni bilo šarih prnj.

DB: Se bile bele nošnje.

ZT: Le da.

SB: Kak ste vi one faldice imale na nošnjah?

ZT: To se se tiglalo, tak se je sasil. Švelja je tak sasila i tak je faldice napravila.

SB: Onda kak ste to prale da se ni izravvalo.

ZT: To se moralo, kak je to zna la stara majka, tiglati, onda je to m ocila. Onda je pokvasila i onda je te falde kak su isle vracala. Onda je lipo kat je sve slozila, sffkala to , a imala je jedan kamen , znas, malo lipsi kamen gl atki i s tim kamenum je tu kla po tim f aldicam. To je bila ko p epla. Kat je to bilo gotovo ,

ónda je sřřkala i ónda je mōrala obīsiti tāk ju bilo na kěj i tāk se sřřkana sušila jōš jer je bila mōkra. I tāk su se sīrote borīle se . Ónda kat je dōšəl prašak , Rādion ke se zval, ónda je vēc bilo mǎlo l āže. Ónda smō na špōretu iskuhīvale pñnje i na jārek nōšile.

SB: A mašinu nisi imala, baka?

ZT: Nīsu mi tīli ni kāt sēm domóf donēsla ni iz glavē sn ēti, mēni su se sē pñnje na korītu zmrznēle, i rúke još bōle, i nōge v čižmah gū meni. Lē ónda sēm jā se okřitala po gānku, stāra je bila na špōret naslōnjena , a dēda je na štīngah sīdil , nē znām dāl se, tī se ne s ēcaš. Ón je sīdil us tē štīnge , ónda sēm jā se s korītu okřitala, znāš, reko, būdu vīdili, būdu mi pomōgli sn ēti. Jā nis mōgla ni držāti korīto pa sēm s korītu dúrnēla i šājbu sēm stūkla ónda su mōgli se dīgnati. Ónda mi je rēkəl deda : „Ke si tō sət napr āvila?“ Ke si ti sīdil , jā vam vā še būhe izbīram, a vī mi nēcete ni iz gl āvē pomōci sn ēti. Bīl je tō , cērko, tēski žīvot. Kūlike sēm imāla za prāti, stāra je sāmō nōsila is hīže kāt sam j ā sirōta rifljalā. A stāru mājku sēm prōsila, ōna mi je dāla kūtijicu práška dā sēm pñnje iskūhala.

SB: Kaj je deda delal ak si ti imala tak puno posla u hiži.

ZT: Kē je dēda dēlō l? Nī tīl ni bl āga polāgāti, a kām bi pak kē drūgo delal , potīpəl bi se.

SB: A to se smatral ko ženski posal kaj ni ?

ZT: Dā, dā, tō je bil sē žēnski pōsəl.

SB: A kaj su onda sve ženske morale?

ZT: A svē, cērko, jā sēm kat je ón prēsəl v Njēmačku , i špřicala i kōšila i kōnje kočīrala, i nē znām kē sē nīsēm dēlala. Svē ke gōt je bilo trība.

SB: Kak si s konjem mogla na kraj ?

ZT: A bõme sãm bìla str áhum, jâ nísãm pri Bäkariću k õnje imâla. Mène je st ári svèkør sãmo jẽmput pripèljæl na dvoriše kãt su se k õnji zaprèžili i pokâzæl mi je kãk se k õnji zaprèžiju i ništa više . Kãt je õn kam tíl ítí , jâ sãm mõrala k õnje napolağãti, k õnje iščesãti, k õnje zaprèci i õnda je õn sãmo v õjke prìmil. Ní mi bilo læfko, cèrko.

SB: A kakvi su vam bili svadbeni obiçaji ?

ZT: Dõma sm õ živínu hranili da smo imãli š čim ljû de podvoriti . Kí je imæl novãc, tãj si je i kúpil gõtovo, a kí nî, tãj je mõræl dõma. Jâ ti svõju svãdbu tèško bi opisala, bõlje da se ni ne sècam.

SB: Dobro a bitni su mi obiçaji, kak je to kretalo. Kak ste se oblaçile prije svadbe kak poslije.

ZT: Prije smo se oblaçile , cèrka , mî smõ imãle, kãk ću ti rèci , trõju oblíku. Za dõma, ak si kãm išla i põsebno za k mãši. Tõ je najsvèçànija õdjeća.

SB: Daj mi malo opiši kak je izgledala, di ste to kupovale ili ste šivale...

ZT: Tõ se je nãjviše šivãlo. U Kãrlovcu smo kupovãle si ròbu, vèc plãtno, i tõ se je dãlo sãšiti.

SB: Kak je izgledalo za svaku od tih..

ZT: Kãkva je bila m õda õnda, mõda je bila sakojàka. Jâ sãm vòlila õnu morinarsku, cèkaj, kãk ji je bìl ono š õs. Plãvi, mèni se vidi da je bìl , i bìla je bljúza i plãvi krãgølj , znãš, kãk mornãri imãju. Tû je bila kõ kravãtica mãla, tãk sèšita i rûpce smo na glãvi nosile.

SB: Kaj prije nego kaj ste se udale?

ZT: Da, da, prije smo nosile rupce, samo ke smo drukčije svezano, to je bilo svezano trepljasto õnak, znaš, a snøhe su imale fute, kak smõ divanili, õnda je gori došæl tak rubæc.

SB: A jel to kaj značilo u selu kaj ste rupce nosile?

ZT: Le kak ni , mi smo tak sę nosile cure. A ke su bile bogatije , tę su si dale i lapu odrizati i trajnu diti.

SB: A zakaj niste nosile pletenice.

ZT: Ja sęm nosila pletenicu, al sam svejeno rubęc nosila, nisęm gologlęva bila.

SB: Kaj si morala sve delat ko mlada cura?

ZT: Čerko, ke me pitaš samo. Ke got je bilo triba doma dęlati, tę sam sve dęlala. Krmu smę kosili i grabili, nosili i vozili. Ak je bilo jęko vruće ęnda smę išli ranije, oko pęt. Jęko teško su nas roditelji i zbudili, bili bi spęli a morali smę iti. I ęnda smę do fruštika męrali dopeljati jęmput krm ę i ęnda smę tę izmitali doma, u ono malo stęnjace to smę gnjęli. Mučili se, glęve tukli gori po ęni rožnica.

SB: Kaj ste za fruštik jeli ?

ZT: Mliko i žęance, prežęanu župu, pažuljęfku i zimsku dobu ripu , zęlje. Kat si se tęga najil, ęnda si mogęl i dęlati . Više nego sęt ot šnjitice kruha i z paštętum namęzano. Tę je bilo jaće. I męrali smo tak jisti ak smo tili dęlati . Ni bilo baš sjajno.

SB: I ęnda poslije fruštika, kak je ęnda dalje tekal dan?

ZT: ęnda smę grabili sjeno ili kukuruza, okępanje. Ke je bilo triba dęlati , to smę dęlali. Ni nigdo rekęl da neće . Ja, kat mi se ni dęlo, ęnda sam znęla reći materi: „Mama, ja neću.“ ęnda mi je ęna rękla: „Čerko, nemoj mi nikat reći da nećeš, nek da ne mareš.“ „ęnda bum ja tak sęt jednęk divęnila, da ne marem.“ To mi je bilo dębro. ęnda me pustila.

SB: A kaj je to bilo dok nisi imala školu, a kaj je bilo dok je škola trajala?

ZT: E prije sëm mōrala kravicu napāsti, rano se stati i kravicu napasti, dōtle je mati skuhala žgānce i mliko, i ōnda sēm si pojila, i ōnda sēm išla v škōlu.

SB: A to si išla pišice jel da?

ZT: Nek?! Tribalo mi je pōl vure, i to bosu v ljetno doba, a v zimsku dobu kakvou smō obuću imali, takvu smō nosili. Ja sēm nosila jēne post ōlce od pokojne Mokosice, dvoje kopice sam nutre nosila kak su mi prevelike bile.

SB: To su one vunene čarape jel da?

ZT: Da, vunene čarape.

ZT: Jēnu kijkljicu sēm imala, to mi je mati saku subotu kat je bila gotova škola, ōnda mi je to preprāla, i to se posušilo do pāndiljka, i ōnda opet te isto nosi.

SB: A daj mi reci kak je ta žetva izgledala.

ZT: Kak je žetva izgledala? To smō morali sa srpi žēti, ni kruha ni bilo. Mi smo želi na jēni njivi, iz te njive mi smo želi, a već smo štruklje jili. Deda je pokojni odnešal v melem, ni bilo, ćerko, melje kak je danō s. I ōnda je preminjil pri Šoštaru, i ōnda je stāra majka spekla vrtānj ili je štruklje skuhala, kravica je bila da je bilo malo sira. Ōna nam je znāla donēsti na njivu da smō si pojili.

SB: U kojem se to misecu delalo?

ZT: Sēt, v srpnju, kat je žetva. Sedmem misēcu.

SB: Kolko se onda od toga mogli živit dugo?

ZT: Ke ću ti reći, dok smō pojili. Blāgo ni jilo. Blāgo ni znalo šta je zrno, ni zobalo kak sēt zobljeju. Samo su sēno jili, drugo niš.

SB: Kolko si prije kravica imala?

ZT: Jēnu, i ke su bili bušāči. Bušāki nisu bili pravi vōli, nek baš onak bušasti, manje blāgo.

SB: I čemu su oni služili?

ZT: Da su nam vozili, kola vlikli i ke je bilo treba pripeljati, to su pripeljali. Mi smo morali kola, ak su bili slabije blašce, kola rivati za njimi da su laže išli. Nisu bili tak jaki.

SB: Nisi to valjda ti morala koja si ženska?

ZT: Kak nis, morala sam ja porinati kola bar dvi kile ak niš više. To je čuda značilo blagu. Stalno smo morali, ćerko, delati, tu ni bilo odmora. Ne znam ke smo imali za delati, onda sam ja prešla na vrt v pažulj nkolni veliki, ja sam zšla lipo na tu stazu, i ja sam zaspala. Da sam zšla v hižu, bili bi me vidili, ovak sam ja na vrt zšla, a mene otac nazivlje: „Ćerko, di si?“ Oni su mislili da sam ja Bok zna kam prešla. Ja se stanem, onak sa podrimana, krmežljiva: „A gde si bila?“ Le tu sam, v pažulju, spala.

SB: Kulko su tad imala let?

ZT: Kuliko? Kat sam školu završila, četrnajst.

SB: Onda nisi išla u srednju?

ZT: A-a.

SB: I kaj, odma na posal i to je to?

ZT: Odma. Ako ne buš delala, ne buš ni jila. I taki ti je to život bil.

(...)

ZT: Iti k maši je obavezno bilo. To je obaveza bila, ak nejdeš k maši, ne buš ni obedvala. To mi je znala mati reći. I oni su prije bili popum strahu, a danes ja njem po imenu velim, baš me briga ke je pop.

SB: Kak je misa izgledala? Jel bila drugačija ili ista?

ZT: Ni, ni isto. Nu, prije je bil pop k oltaru okrenjen, publiki je guzicu okrenel, a set ne, set gleda k nam. A prije ni. Ne znam zake se to preminjilo i ko vrime.

SB: Kak ti je izgledala ta obleka u kojoj ste išle ? Jeste bile odvojene ženske od muških ?

ZT: Ne, oni su bili doli u kapiću, muški, i nikoji ki su pevali, ti su bili v šekrestiji gori. Tak da su pevali ke je rekæl Bradica, set, ja se sećam da je samo jæn čovik pjevæl, a set pjeva zbor.

SB: A kaj si ti onda nosila daj mi opiši?

ZT: Le, ćerko, kijkljicu sam nosila, a prije sam ja imala i rubaču tiglanu. To mi je posle mati raskopala kat su dica me pothitila, onda ju je mati raskopala za pelene. Niš ni bilo, sakojakih, da ti marem reći. Siroćinjsko je bilo, ak se je plafta razdrila pod nogami, to je bilo za dite za pelenu.

SB: Baka, kak ste u zimsko doba, kak ste meso dobivali?

ZT: Ćerko, ranilo se jeno prasence. To su ritki bili gospodari gdi su dvi slanine bile. Onda je to stari Štenta na stolu raspravljæl, prije smo jili one pečenke nek jetra. Jetra je na zadnje izvadil. To je na stolu ke mrtvæc, ja nis mogla, ja nis ni jila. Meni se to odvuralo, to moj otac ni delal. On si je uvik napravil da je obisil svinju i onda je po reðu delæl, a ovi su drukčije.

SB: Kaj je ko moram pripremat?

ZT: Prije su debeiliše raskopali, snop debeiliša, onda su na to dili svinju, onak, noge izvadili gori i doli. Onda su sa slamum kurili svinjčeta namisto da su ga ofurbali, a nisu imali ni kadi. To je bilo više šetin i kožice nisu valjale niš, to je bilo ko kefa oštro. To se malo pripalilo, noža nisu poštenega im ali da bi bili to obrijali, niš ni bilo.

SB: Kolko vas je to bilo?

ZT: Bilo ih je, za prašinu ih je čuda bilo, pa su pojili sę pećenke. Ako je bilo ke više pećenak i kremenadlje, to se sećam da je to znala moja mati speći, i onda je zalila u žbanji z mašćum, zato da se ni skvarilo. To se jednek vadilo, otapljalo se kat smo ke delali važn ijega, aj idemo u žbanju gledit je li ke. A ovi komadići drugi, to se je nasolilo i posle dilo v dim. To se odimilo i posušilo.

SB: Baka, kak si ti novce zarađivala prije pošto si bila domaćica?

ZT: Ja sam mrkvu vozila tam k svoji susedi, prijašnji, i ona mi je dala tačku jabuk i ja sam te jabuke nosila v Karlovac da sam si prodala da sam imala za knjige i za teke i za olofke. A deda ke mi je poslal iz Njemačke, kad je došal domof, onda me je pitel: „Jes preminjila te marke?“ Zimsku dobu sam si nametala breme i onda sam ovak po ravnici di nisu tile šani iti same, tu sam vlikla šani, a kat sam došla do cirkve, onda sam si pomaknala brime napret i ja sam odzada sela i tak sam se skrš vozila doli na Lučicu. Ja i brime. Od Lučice sam vlikla skrš do Svibnic, onda kat sam došla na Svibnice, onda sam opet sela na šani dok su šani mogle iti da sam došla doli do ravnice i onda sam opet vlikla šani.

SB: Kaj niko ni auta imal?

ZT: Ne, sama sam najviše išla. Posle je bilo bolje, posle je tu jedon vučitelj ishodil da je aftobus vozil školsku dicu, i onda je išal tak kak je dicu otpeljel, i nas je v Ozalj na stanicu, i dicu istrpel, i pravo z nami v Karlovac na plac. I kat je v jeni vuri išal doma, mislim mi doma morale iti, i onda nas je doof dopeljel. To je bilo dobro. I mogla sam si doma prije napolagati živinu, i opet dojt domof da sam ke donesla za pojisti dici.

SB: Kolko si dugo išla bez auta?

ZT: Ne sećam se to, ali za nas je to bilo dobro. Tak smo si do dinara došli, drugač, a-a. Nismo znale ke je dinar.

SB: Je koja žena iz sela delala u firmi?

ZT: Otut se ja ne sećam da bi gdo delal. Ove dalješnje su delale , tam od Bačvara, i na Zaluki su delale. Ženske niš drugačiji, samo kaj su se rano stejale i mučile se da su preživljavale, a ne da bi živili kak se živi.

SB: Baka, rekla si da si brinula oko tršća i vinograda. Daj mi reci kaj si sve morala?

ZT: Čerko, rano sam se zbudila pa sām najprije živinu napomagala, blago i svinje i onda sām išla v trše . Ak je bilo za rizati u proljetno doba, onda sām rizala i posle kat sām obrizala, rođe sām pobrala, one rođike. Da ni na se tiralo . Posle, kat su mladičice narasle, onda sam posumporila. Trše sām kopala, to ni ni jēn trs bil da ne bi okopan bil . Tak se prije kopalo trš e. Ne kak sādake, sāt veliju da bole rodi kat se ne kopa , ali to ni nikat bilo ni ne bude . Samo da ne moraju delati. I onda sām morala kat su mladice narasle veće, pripieti kadi ku mladicu za kolac, i posle kat je došlo špricanje, špricāt. Vodu lipo si u presiku, ja sām imala doma na mlaki vode, a posle je i na vodovodu bilo vode. Onda sām si galicu odvagnala, s tim se špricalo , i to sām si lipo u vriću jēnu prtenu dila . Galica je morala na višem stati, kad se to rastopilo, onda sām tu galicu izlila med vodu, i onda sām još nadodala vapna, i kad se to vapno se razdelalo, onda, ajde, zapreži konje, kočiraj i špricaj.

SB: Kaj te nije bilo strah to sve sama?

ZT: A kega?

SB: S konjima upravljat?

ZT: Bome, znaš da sām bila dva put na propasti od konj. Da bi bila poginala. Vozili smo krmu iz slivara i onda je pokojni Kravić Kuzmankim, po ovim putu gorike do Brunotove hiže sādake, onda je meni rekāl da ja konje primim za oglavu, da ja peljam konje. On je potiral konje, a ja sām na obrōf stala i ja sām

opala, znaš, posəmknala səm se po obrövu i opala səm. Meni je kōnj tu na prsa dil zadnju nogu. Ōnda je stāra zakričala: „Joj, Franja, nemoj, Zlata je pod kōnju!“ A kōnj ni til, kak ću ti reći, ōn ni til, kak nogu iməl tēšku da bi mi pritisnəl. Bil bi me zdrobil kak je bil težək. Kakvu sam posle drftavinu imala, ja posle cili dən nisəm mogla niš delati. Ke misliš ti, to ni bil maļi strāh.

SB: Zato me i zanimalo kak si sama poslije s njima išla?

ZT: A vidiš, mōrala səm. Dobro, tō nisu bili moji kōnji, to su bili njeĝevi kōnji, ōnda ih je ōn domof otpeljəl, nisəm ja imāla s tim posla. Baš ōnda nismo ni imāli blaĝa.

SB: Tolko ste delali, a kak ste se zabavljali? Sigurno ste se morali zabavljat nekak.

ZT: Ješmō. Is starih krpic smo si bebice šivāli, i ja səm jednum zgodum pok rāla Mariću i Anđeliji bebice. Joj, ke me mati tukla. Jesi tō nosila tam, mēni tēga ne treba, ōne su se plakale, ke su ostale bes tēga. A reko, ne bum nigdar više krāla. A ja nis imāla, ōnda mi je to bilo zanimljivo. Još nis ni v školu išla, a ōne su bile dvi i bile su od mene po tri leta starije, ōnda su si ōne to napravile. A ja si nisəm ni znala još, a bila bi se rado zabavljala.

SB: A kak ste na fešte išli?

ZT: To nema ništa od fešta, to zaboravi.

SB: Pa rekla si da ste tancali na početu?

ZT: Ješmō, kat smo perje čisāli. A pri Tubānu, da ti to povijem. Moji su prešli na babinje v Pobriže, i ja səm brže napolāgala. Zēla səm Daru i Mikića Patikara. Mi smo išli na zābavu. Oko četəri vur, pet je počēla zabava, kat su bile večernice. Ōnda sam se ja prestrašila, ja moram domof. Moji budu došli iz bābinj, ke ću ja. Ja zēla Mikića i Daru za ruku, i ode mi doli prema prešnici. Ja stignala pokojnega popa, Stankovića, bez glaḡe. Samo onaj kalar je iməl. Još

meni Mikić veli: „Zlata, gdo ono je?“ A ja rāstem od strāha. Glāve ne vidim, samo vidim onu dugu manduru i drugo niš.

SB: Kaj oćeš reći da ste duha vidili?

ZT: Da.

SB: I vjerujete u to?

ZT: Vjerujem, ja sām to vidila svojim očima, ćerka. To ni bil duh, to je bil čovik, samo glāve ni iməl.

SB: A kaj se s tim popom desilo?

ZT: Njega su vubili, da. Kad smo prešli doli niže ispot prešnice, ja se ogledim, a on je lipo prešəl met one babice, na farof je otajəl.

SB: Kakav je to osjećaj bil kad ste prešle pored tak nečega?

ZT: On je, ovak kak smo mi išli, ja dicu držim za ruke, on kad je tak izšəl, po nami je takvi vetər mrzəl puhnel, ko da burja najjača puše. Onda smo prešli dalje, kat je Martinićka v belem bila sidila, pa smo se još bole prestrašili. I tak je to završilo, ta moja zābava, zato ke sām bez dozvole prešla.

SB: Misliš da je to kazna bila?

ZT: Možda je to kazna bila, da. Kad sām došla domof, onda sām zəšla na postelj, onda sām jen vajnkuš na noge dila , dva vuz se, jenega na glavu. Ja sām sa mokra bila, to je bilo na Prvi maj. Onda veli otac: „Ajoj, di je naša Zlata?“ Mati məkne vajnkuš , spala sām i ja sām sa mokra bila. Onda me pitala mati vjutro: „Ćerko, zake si se onak ometala z vajkuši?“ Reko: „Mama, niš me ne pitaj, bole da ne znaš, di sam bila, ke sam vidila. Neću ti opće divaniti.“ Posle već na dugo sām povidala ke se dogodilo.

SB: Dobro baka, ovo je zanimljiva priča za kraj. Fala ti.

ZT: Niš.